

I.DÜNYA HARBİ VE OSMANLI KAMUOYU: GÜNLÜK VE HATIRALAR ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

WORLD WAR I AND PUBLIC OPINION OF OTTOMAN: AN EVALUATION THROUGH DIARY AND MEMORIES

Erdal AYDOĞAN* - Umut AKCAKAYA**

Geliş Tarihi/Received:21.04.2021

Kabul Tarihi/Accepted:15.06.2021

AYDOĞAN, Erdal - AKCAKAYA, Umut (2021), "I.Dünya Harbi ve Osmanlı Kamuoyu: Günlük ve Hatıralar Üzerinden Bir Değerlendirme", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 675-708.

Öz

Kamuoyu (efkâr-ı umûmiye) genel olarak; belli bir zamanda, tartışmalı sorun karşısında, bu sorunla ilgilenen kişiler grubuna veya gruplarına hakim olan kanaat şeklinde tanımlanır. Bu tanıma göre kamuoyu, çoğunluk tarafından desteklenen görüşleri içermektedir. Diğer bir tanıma göre kamuoyu; hükümet dışı özel çevrelerden hükümete doğru yönelen ve hükümetçe göz önünde bulundurulması doğru olan kanaatlerdir. Yani, kamuoyu bir siyasal katılma türüdür. Osmanlı İmparatorluğu, dört yıl süren harbin sonunda dağılmış ve küllerinden yeni bir Cumhuriyet doğmuştur. İmparatorluğu yok olmaya götüren bozgunun sonu Almanya ile beraber harbe girme sorumluluğu imparatorluğun son yıllarında yönetimde bulunan bir avuç idareciye yüklenmiştir. Özellikle de Enver, Cemal ve Talat Paşalar sorumlu olarak görülmüştür. Karar verici makamlarda bulunan bu şahısların siyasî sorumluluğu inkar edilemez. Ancak bir devleti yok olmaya götüren bu kadar büyük bir kararın yalnızca birkaç kişinin eseri olduğuna inanmak mümkün müdür? Bu idarecileri Alman ittifakı ve harbe giriş yönünde etkileyen bir kamuoyu olmuş mudur? Böyle bir kamuoyu oluşmuş ise kamuoyunu şekillendiren faktörler nelerdir? Harbin başladığı döneme ait şahitlikler, yöneticilerin harp yanlısı tutumunda yalnız olmadığını ortaya koymaktadır. Yani Osmanlı kamuoyunun genel olarak harp lehinde şekillendiği söylenebilir. Osmanlı kamuoyunun şekillenmesinde II. Meşrutiyet'ten itibaren faaliyete başlayan Türk Ocağı, Donanma Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti gibi milliyetçi örgütlerin önemli etkisi olmuştur. Balkan Harbi'yle beraber milliyetçi propaganda hız kazanmış ve etkisini artırmıştır. Balkan Harbi'nin neden olduğu felaketler Osmanlı toplumunda gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında derin bir uçurum açmıştır. Nitekim, Balkanların kaybedilmesiyle Osmanlı siyaseti iflas etmiş, Türkçülükten Turancılığa uzanan milliyetçi akımın önü açılmıştır. Özellikle Ağustos-Kasım 1914 tarihleri arasında, Turancı-Panislamist söylemli yoğun bir savaş propagandası yürütülmüştür. Bu propaganda özellikle eğitilmiş genç kuşak üzerinde etkili olmuştur. Bu koşullarda harp haklı, meşru ve gerekli görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Harp, Kamuoyu, Basın, Türkçülük, Propaganda.

* Prof.Dr., Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, erdalaydogan@atauni.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-1343-951X>).

** Dr., T.C. Milli Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, umutakcakaya@outlook.com, (<https://orcid.org/0000-0002-6285-5982>).

Abstract

In general, public opinion is defined as the prevailing opinion shared among a group or groups which dealing with a raising issue at a certain time. According to this definition, public opinion includes opinions which supported by the majority. As for other definition, public opinion is the opinions that is directed by different communities towards governments and required to be considered by those governments. So, public opinion is a sort of political participation. Ottoman Empire was destroyed after a four-years war, and then the Republic was founded. The responsibility of entering the war on the side of Germany after the defeat, which caused the end of empire, was attributed to a handful of administrators. Especially Enver, Cemal and Talat Pashas were held responsible for this rout. The responsibility of these persons, who were in the dominant position in decision-making, could not be denied. But, is it possible to believe that just the decisions of these persons caused the end of the empire? Was there any public opinion behind the decision of entering war on the side of Germany which affected these administrators? If yes, what were the factors shaping the public opinion? The witnesses from the period, when the war began, showed that the administrators were not alone in terms of their pro-war attitude. It can be said that the Ottoman public opinion was generally shaped in favor of the war. In this regard, it seems that some nationalist organizations and groups such as Türk Ocağı (Turkish Society), Donanma Cemiyeti (Armada Society), Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, were effective in shaping public opinion. Among with the Balkan War nationalist propagandas increased it's influence and the disasters, which caused by the Balkan War, have opened a deep gap between muslims and non-muslims. In fact, Ottomanism failed after the Balkan War and the nationalist movemet, which expanding from Turkism to Turanism, has gained momentum. Particularly, Turanist and Pan- Islamist war propaganda was densely carried during August- November in 1914, which had a wide impact upon the young generation at that time. Under these circumstances, war was seen as legitimate and necessary alternative.

Keywords: *War, Public Opinion, Media, Turkism, Propaganda.*

GİRİŞ

I. Dünya Harbi 28 Temmuz 1914'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'a savaş ilan etmesi ile başladı. Bu olay Avrupa'da 43 yıl süren uzun bir barış döneminin sonu olmuştu. "Avrupa Barışı" (Pax Europeana) olarak adlandırılan bu dönem 1871'de başlamıştı. Bu tarihte cereyan eden Almanya-Fransa Harbi'nden sonra Avrupalı büyük güçler İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya arasında bir silahlı çatışma yaşanmamıştı. Bu dönem boyunca yaşanan bütün gerilimlere rağmen, 1914 yılında genel bir savaşın çıkacağını kimse düşünmüyordu.¹ Zira büyük güçler arasında yaşanan bütün gerilimler diplomatik yollarla aşılabiliyordu. Ancak Temmuz 1914'de yaşanan kriz aşılamadı ve dünya, o güne değin gördüğü en büyük savaşa sürüklendi.

Osmanlı İmparatorluğu, 29 Ekim 1914'de Karadeniz'deki Rus limanlarına baskın yaparak İttifak Devletleri yanında harbe dahil olmuştu. İmparatorluğu I. Dünya Harbi'ne sürükleyen Osmanlı-Alman ittifakı 2 Ağustos 1914'de Said Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında imzalanmıştı. Anlaşmanın imzasından bir gün evvel, 1 Ağustos'ta Almanya Rusya'ya savaş ilan etmiş ve büyük harp başlamıştı. Ancak bu durum anlaşmaya imza koyan Osmanlı yöneticilerini hiç tereddüde sevk etmemişti. Esasında ittifak konusu Temmuz ayında gündeme gelmişti. Bu günlerde harp çok yakın görünmüyordu. Bu bağlamda Osmanlı yönetimi, Almanya ile bağlaşmayı bir savunma ittifakı olarak görmüştü. Ancak süratle gelişen olaylar neticesinde Temmuz sonunda durum değişmişti. Saray-Bosna suikastı ile başlayan kriz süratle tırmanmış ve tüm Avrupa'ya yayılmıştı. Avusturya-Macaristan, Almanya'yı arkasına alarak 28 Temmuz'da Sırbistan'a harp ilan etmişti. Buna karşı 31 Temmuz'da Rusya, 1 Ağustos'ta Fransa seferberlik ilan etmişti. İngiltere'nin durumu net değildi, ancak harbe girme ihtimali göz ardı edilemezdi. İtilaf bloğundan İtalya'nın ittifakına sadakati son derece şüpheliydi. Balkanlar'da Bulgaristan ve Romanya'nın alacağı vaziyet belirsizdi. Nitekim Almanya, 1 Ağustos'ta Rusya'ya harp ilan ederek büyük hesaplaşmayı başlatmıştı. Osmanlı yönetimini, Alman-Rus harbi başladıktan ve harbin tüm Avrupa'yı saracağı belli olduktan sonra Almanya'nın peşine takılmaya iten eden sebepler nelerdi?

Osmanlı İmparatorluğu'nu I. Dünya Harbi'ne sokma sorumluluğu imparatorluğun son yıllarında yönetimde bulunan bir avuç idareciye yüklenegelmiştir. Ancak bir devleti yok olmaya götüren bu kadar büyük bir kararın yalnızca birkaç kişinin eseri olduğuna inanmak mümkün müdür? Bu idarecileri Alman ittifakı ve harbe giriş yönünde etkileyen bir kamuoyu olmuş mudur? Böyle bir kamuoyu oluşmuş ise kamuoyunu şekillendiren faktörler nelerdir? Bu makalede yukarıdaki soruların cevapları özellikle döneme ait günlük ve hatıralar üzerinden aranacaktır.²

1 Eric Hobsbawn, İmparatorluk Çağı 1875-1914, Dost Kitabevi, Ankara, 2005, s.328.

2 Tarihi ve tarihte yaşanmışlıkları anlamamanın önemli kaynakları arasında günlükler ve hatıralar da yer almaktadır. Tarihçi bu kaynakların ışığında geçmiş anlamaya çalışır. Hatıralar, geçmişte yaşanmışlıkların kişisel bir hatırlama kaydı olup, diğer kaynakların aksine, geleceğe seslenmek için kaleme alınır. Yani hatıralar, yazılı kaynaklar içinde nesnellığı en zayıf olan şahitliklerdir. Olayları tamamen hatırat yazarının bakış açısından yansıtır. Günlükler hatıralara göre daha güvenilir özellikler taşır. Çünkü yazar yaşanmışlıkları olduğu gibi yazar. Buna rağmen her iki kaynağında iyi kritik edilmesi gerekir.

A- I. DÜNYA HARBİ'NE GİDEN SÜREÇTE OSMANLI İMPARATORLUĞU

XIX. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun "en uzun yüz yüzyılı" olmuştur. İmparatorluğun son yüzyılının temel özelliği değişim arzusunun, en azından devlet kademelerinde, belirleyici hale gelmesi ve değişimin daha önce görülmedik bir hıza ulaşmasıydı. Yüzünü Batıya çevirmiş olan Osmanlı aydını, bir önceki yüzyıla göre daha bilinçli ve programlıydı. Nitekim Osmanlı aydını ve bürokrasisi modernleşmeyi sırtlamış ve topluma dikte etmişti. Bu koşullarda otokratik bir modernleşme hareketi ortaya çıkmış ve anayasal monarşiye giden yol açılmıştı.³

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, planlanan idari reformun manifestosuydu. Fermandaki önemli bir nokta, düzenlemelerden Müslümanlar kadar gayrimüslimlerin de yararlanacak olmasıydı. Yapılacak yasalarla kanun önünde eşitlik ilkesinin hâkim olacağı vurgulanıyordu.⁴ İmparatorluğu sarsan milliyetçilik akımlarına karşı düşünülen çare bir Osmanlı ulusu yaratmaktı. Ancak devleti kuvvetlendirmek ve parçalanmasını önlemek için girişilen Tanzimat hareketi, bütün çabalara rağmen istenen sonucu vermemişti. Gayrimüslimlerin ayrılıkçı eğilimleri hız kesmemiş, yabancı devletlerin müdahaleleri engellenememiş ve hedeflenen ıslahat gerçekleştirilememişti. Bu koşullarda, Tanzimat'ın otokrotaik yapısı karşısında özgürlükçü bir muhalefet hareketi ortaya çıktı.⁵ Yeni Osmanlılar olarak isimlendirilen muhalif hareket, dış gelişmelerin de etkisiyle, meşrutiyetçiliğe doğru evrilerken anayasal monarşiye geçişi sağladı. Meşrutiyet denemesi çok kısa sürse de Osmanlı aydınının zihnine bir daha çıkmayacak şekilde yerleşmişti. Nitekim II. Abdülhamit döneminin baskıcı yönetimine karşı gelişen Jön Türk muhalefetine gayesi de meşrutiyeti geri getirmektir. Böylece bir kez daha Osmanlı ulusu yaratma idealine dönüldü. Jön Türklere göre, gayrimüslimlerin ayrılıkçı hareketlerine karşı koymanın yegâne çaresi buydu. Ancak bu düşünceyle girişilen II. Meşrutiyet hareketi de istenen sonucu veremeyecek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması önlenemeyecekti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında uyguladığı dış politikanın temelinde Avrupa'daki güç dengesini kendi çıkarları doğrultusunda kullanma düşüncesi vardı. Bu politikanın esası büyük güçlerden biri ve birkaçından gelebilecek tehdide karşı diğer bir büyük güce dayanmaktı.⁶ Bu güç, yüzyılın son çeyreğine kadar İngiltere olmuştur. Ancak 1880'den itibaren İngiltere'nin bu politikası değişmeye başladı. İngiltere'nin Osmanlı Devleti konusundaki politika değişikliği ilk olarak 1878 Berlin Konferansı'nda açığa çıktı.⁷ İngiliz yönetimi, Osmanlı hükümetinin bütün gayretine rağmen konferansta gerekli desteği göstermemişti. Kıbrıs'ın 1878'de İngiliz kontrolüne geçmesi ve 1882'de Mısır'ın işgali de bu değişimin göstergeleriydi. İngiliz yönetiminin Osmanlı'nın toprak bütünlüğü konusunda kararlılığı azalmıştı.

İngiltere'nin Osmanlı politikasındaki değişim, imparatorluğun Almanya ile yakınlaşmasında etkili oldu. II. Abdülhamit, Rus tehdidine ve İmparatorluk üzerindeki

3 İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayın, İstanbul, 1987, s.23-25.

4 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s.170-171.

5 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi VII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977, s.300-301.

6 William Hale, Türk Dış Politikası, 1774-2000, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s.6.

7 Ali İhsan Bağış, "İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.52;

İngiliz-Fransız nüfuzuna karşı Alman dostluğunu kullanmayı planlıyordu.⁸ Almanya'nın Müslüman sömürgesi yoktu. Ayrıca azınlıklar konusunda diğer batılı devletler kadar baskıcı değildi. Bu durum Almanya'nın tercih edilmesinde etkili oldu. Alman sermayesinin Osmanlı devletine akışı 1880'den itibaren hızlanmıştı.⁹ Almanya, II. Abdülhamit'in İslamcılık siyasetini de desteklemiş, Alman İmparatoru II. Wilhelm 1898'de Osmanlı İmparatorluğu'nu ikinci defa ziyaret etmişti. Bu ziyaretinde Orta Doğu'ya da giden Kayzer, Şam'da yaptığı konuşmada 300 milyon Müslümanın dostu olduğunu vurgulamıştı. Salahattin Eyyübi'nin mezarını ziyaret eden Kayzer Wilhelm, Hristiyan olarak doğmasa Müslüman olmak isteyeceğini söylemişti.¹⁰ İngiltere'nin bu politikaya karşı, Osmanlı padişahı yerine bir Arap halife teziyle çıkması¹¹ Almanya'ya duyulan sempatiyi artıracaktı.

Almanya'nın Şark Meselesi'ne taraf olarak katılımı Deutsche Bank'ın faaliyetleri ile başlamış, Anadolu ve Bağdat demiryollarının yapımı ile sürmüştü. Berlin'den Basra Körfezine uzanacak demiryolu, denizde İngiliz donanması ve ticaret filoları ile rekabet edemeyen Almanya'nın kara yoluyla Yakın Doğu'ya girmesini sağlayacaktı.¹² Bir harp durumunda Alman askerleri, İtilaf orduları tarafından tehdit edilmeden bölgeye ulaşabilecekti. Almanya'nın 1899'da Bağdat Demiryolu ayrıcalığını alması, Orta Doğu'yu kendi etki alanı olarak gören İngiltere'yi çok rahatsız etti. İngilizler demiryolunun Basra'ya ulaşmasını Hindistan yolunu tehlikeye sokabilecek bir durum olarak görüyordu.¹³ Benzer kaygıları Fransa da taşıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli ekonomik çıkarları olan Fransa, Suriye'yi kendi nüfuz alanı olarak kabul etmişti.

Almanya'nın Osmanlı üzerindeki nüfuzu, Osmanlı'ya gelmeye başlayan Alman askeri heyetlerinin etkisiyle arttı. Albay Kaehler başkanlığındaki dört kişilik heyet 1882 yılından itibaren orduda islah çalışmalarına başladı.¹⁴ Özellikle 1885'de heyet başkanı olan Von der Goltz'un Osmanlı subayları üzerinde büyük etkisi oldu.¹⁵ Harp Okulu ve Harp Akademisini Alman modeline göre düzenleyen Goltz, bu okullardan pek çok Alman hayranı subay yetişmesini sağladı.¹⁶ Ayrıca 1883'den itibaren askeri eğitim için Almanya'ya subay gönderilmesine başlandı. Goltz ve diğer Alman danışman subaylar, Osmanlı yönetimini

8 Cevdet Küçük, "II. Abdülhamit'in Dış Politikası", II. Abdülhamit Dönemi Paneli II, İstanbul, 2000, s.132; F.A.K. Yasamee, "Ottoman Diplomacy in the Era of Abdülhamit II (1878-1908)", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.224; F.Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler, (Ed.Marian Kent), Alfa, İstanbul, 2013, s.30-31.

9 1887'de Osmanlı ticaretinin % 18'ini teşkil eden Almanya-Avusturya, bu rakamı 1910'da % 42'ye çıkarmıştı. Osmanlı dış borcunda Almanya'nın payı 1888'de % 7,5 iken 1914'de % 21 çıkmıştı. Aynı dönemde dış borçlar dışındaki yabancı sermayedeki payı ise % 1'1'den % 27,5'e yükselmişti. (Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s.84.)

10 Peter Hopkirk, İstanbul'un Doğusunda Bitemeyen Oyun, Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, İstanbul, 1995, s.37-40; E.Z.Karal, Osmanlı Tarihi VIII, 177.

11 İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s.15.

12 P.Hopkirk, İstanbul'un Doğusunda Bitemeyen Oyun, s.12.

13 Edward Mead Earle, Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s.187.

14 Jehuda L.Wallach., Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s.31-42.

15 Von der Goltz 15 Haziran 1883'de Kurmay Yarbay rütbesi ile Osmanlı ordusunun hizmetine girmiştir. 23 Haziran 1886'da tümgeneralliğe, 20 Nisan 1895'de mareşalliğe terfi etmiştir. Osmanlı ordusundaki görevine Askeri Okullar Müfettişi olarak başlayan Goltz, 1886'da Erkan-ı Harbiye İkinci Reisi olmuştur. 1895'de Osmanlı ordusundaki görevinden ayrılan Goltz'un Türk subayları ile irtibatı sürmüştür, 1908 yılında bir ziyarette bulunmuştur. 17 Nisan 1915'de I. Ordu Komutanı olarak Osmanlı ordusunda göreve başlayan Goltz 14 Ekim 1915'de VI. Ordu Komutanlığına atanmıştır. 19 Nisan 1916'da Bağdat'ta vefat etmiştir. (Veli Yılmaz, 1'nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar, İstanbul, 1993, s.39-41.)

16 Kazım Karabekir, Türkiye'de ve Türk Ordusunda Almanlar, Emre Yayınları, İstanbul 2001, s.205.

Almanya lehine yönlendirme çabalarının yanı sıra, başta Krupp olmak üzere Alman silah fabrikalarının Türkiye'deki temsilcisi gibi çalıştı. Bu dönemde Osmanlı Devleti silah alımlarını büyük oranda Alman firmalarından gerçekleştirdi. Goltz'un heyet başkanı olduğu 1885-1895 yılları arasında, Almanya'ya 100 milyon Frankın üzerinde silah siparişi verildi.¹⁷

XX. yüzyıl başında imparatorluğun en acil sorunu Makedonya Meselesi'ydi. Bölgede Türkler, Bulgarlar, Sırlar, Arnavutlar, Rumlar ve Ulahlar karışık bir vaziyette yaşıyordu. Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'ın Makedonya'da çatışan iddiaları vardı.¹⁸ 1905'e gelindiğinde İmparatorluğun bölgedeki siyasî ve malî hâkimiyeti büyük oranda ortadan kalmıştı. Makedonya Meselesi, II. Meşrutiyet'in ilanı konusunda oynadığı rol ile devletin siyasî hayatında büyük önem arz ediyordu.

Makedonya'da gelişen olaylar, Bulgar çetelerine karşı verilen mücadele ve dış devletlerin müdahalesi bölgedeki Osmanlı subay ve memurları arasında meşrutiyetçi eğilimlerin artmasına neden olmuştu.¹⁹ Bu mektepli aydınlar, okul yıllarında temas ettikleri liberal siyasal fikirlerin etkisiyle rejime muhalif olmuşlardı. Nitekim 1908'de Reval'de gerçekleşen İngiltere-Rusya görüşmesi Makedonya'nın elden gideceği korkusunu artırdı. Görüşme, Batı basınında "*Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımına karar verildiği*" şeklinde yorumlanmıştı. Bu durum Rumeli'nde büyük bir heyecana yol açmıştı. İttihatçılar bu durumdan II. Abdülhamit'i sorumlu tutuyorlardı. Onlara göre Makedonya'nın elden çıkmasını engellemek için hemen harekete geçilmeliydi.²⁰ Nitekim Temmuz 1908'de rejime karşı hareket başladı. Padişah nihayet miladi 23 Temmuz'da meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı.²¹

Meşrutiyet'in ilanı imparatorlukta coşkulu bir iyimserliğe yol açtı. Meşrutiyet'in, devletin tüm sorunlarını çözecek sihirli bir formül olduğu düşünülüyordu.²² II. Abdülhamit'in "İslamcılık" siyasetinden bir kez daha "Osmanlılık" siyasetine döndü.²³ Dış politikada İngiltere ve Fransa ile yakınlaşma eğilimi hâkim oldu.²⁴ Jön Türkler, bu iki ülkenin Avrupa modelini örnek alarak meşrutî bir sistem kuran yeni rejime sempatiyle bakacağını düşünüyorlardı. II. Abdülhamit ile kurduğu ilişkiden dolayı Almanya'ya şüphe ile bakıyorlardı.²⁵

17 Fahri Türk, Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti, 1871-11914, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.96-103.

18 Richard C. Hall, Balkan Savaşları, 1912-1913, I. Dünya Savaşı'nın Provası, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s.6.

19 Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s.118-119.

20 Necdet Hayta, "I. Dünya Savaşı'na Giden Yolda 1908 Reval Mülakatı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.28

21 Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki (1908-1914), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013, s.29.

22 İsmet İnönü şunları aktarır; "Meşrutiyet ve Kanuni Esasi idaresi hakkında, o zamanki bilgilerimiz şaşılacak kadar esassız ve sathidir. Bir kanaatte çok samimi sağlam duruyorduk: Kanuni Esasi, iç politika ve dış politikanın bütün aksi cereyanlarını yenecek ve hiç güçlüğü uğramadan saat gibi düzgün işleyen bir idare kurulacaktı." (İsmet İnönü, Hatıralar, Bilgi Yayınevi, 1985, s.45.)

23 Selim Deringil, "II. Abdülhamit'in Dış Politikası", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.306-307.

24 Feroz Ahmad, "İttihat ve Terakki'nin Dış Politikası (1908-1919)", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.293.

25 Ulrich Trumpener, "Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler, (Ed.Marian Kent), Alfa, İstanbul, 2013, s.198.

I.Dünya Harbi ve Osmanlı Kamuoyu: Günlük ve Hatıralar Üzerinden Bir Değerlendirme

Ancak bu iyimser hava kısa sürede dağıldı. Nitekim II. Meşrutiyet istenen sonucu vermeyecek ve İmparatorluğun parçalanması önlenemeyecekti. İngiltere ve Fransa ile yakınlaşma politikası da bu ülkelerin isteksizliği sonucu akim kalacaktı.²⁶ Bu koşullarda İttihatçılar, II. Abdülhamit'in daha önce eleştirdikleri Almanya politikasına dönmek zorunda kaldılar. Hatta bu konuda II. Abdülhamit'ten daha tutkulu davrandılar.

İmparatorluk içindeki ayrılıkçı eğilimler gayrimüslümlerle sınırlı kalmamıştı. İmparatorluk tebaası olan Araplar da gayrimüslüm azınlıklara benzer bir süreç yaşadı. XIX. yüzyılda Arap seçkinler arasında doğan ulus bilinci, gayrimüslim azınlıkların aksine, siyasal eylem ve bağımsızlık isteği aşamasına ulaşmamıştı.²⁷ II. Meşrutiyet'le beraber bu durum değişmeye ve Arapçılık akımı siyasileşmeye başladı. İttihat ve Terakki'nin izlediği merkezîyetçi politikalar karşısında, Araplar arasında yerel özerkliği korumaya ve genişletmeye yönelik hareketler geliyordu. Özellikle Balkan Harbi sonrasında "Türkçülük" akımının güçlenmesiyle, Arap ulusçuluğu reaksiyoner bir nitelik kazanmış ve siyasileşmişti.²⁸ Osmanlı yönetimi üzerinde Alman etkisi arttıkça, İngiltere'nin Arap milliyetçilerine desteği hız kazanacak ve "Arap halife" söylemi ön plana çıkacaktı.²⁹ Harp yıllarında Şerif Hüseyin liderliğinde gerçekleşecek isyanın tohumları bu dönemde atılmıştı.³⁰

Meşrutiyet'in ilanı Balkanlar'da önemli gelişmelere yol açtı. Jön Türk reformlarının yaratabileceği olumlu etkiden çekinen devletler harekete geçti. 5 Ekim 1908'de Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Ertesi gün Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i ilhak etti. Bosna-Hersek'in ilhaki gerek Rusya, gerekse Sırbistan açısından küçük düşürücü bir olaydı. Bu gelişmeler Balkanlar üzerindeki Avusturya-Rusya mücadelesini daha da kızıştırdı. Balkanlar'da süren bu mücadele I. Dünya Harbi'nin temel sebeplerinden biri olacaktı.

Ekim 1911'de İtalya Trablusgarp'ı işgal etti ve Osmanlı-İtalyan Harbi başladı. İtalya'yı Üçlü İttifak'tan ayırarak yanına çekmek isteyen İngiltere ve Fransa işgale tepki göstermedi. Aynı sebeple Almanya'dan da ciddi bir tepki gelmedi. Dış destekten mahrum kalan Osmanlı yönetimi savaşı gönülsüzce kabul etti. O kadar ki, yerli halkı eğitmek ve

26 Osmanlı yönetimi İngiltere'yi Üçlü İtilaf'ın temel direği olarak görüyordu. Bu ülke ile yakınlaşmanın Fransa ve Rusya ile yakınlaşmanın yolunu açacağına inanıyordu. (Cenk Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı 1878-1914", Belleten, LXIX/254, 2005, s.232.)

27 İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap Milliyetçiliği", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1032; Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılap Tarihi, II/3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1951, s. 207.

28 Trablusgarp ve Balkan Harpleri ile İmparatorluğun güç kaybetmesi ve Orta Doğu'da büyük devletlerin gücünün artması Arap ulusçularını harekete geçirmişti. Arap İhtilal Cemiyeti tarafından Şubat 1914'de yayınlanan bir beynamede şöyle deniyordu; "Ey Beni Kahtan! Ey sülale-i Adnan! Uyuyor musunuz ve ne zamana kadar uyuyacaksınız?... Memleketlerinizin ecnebiye satıldığını ne vakit anlayacaksınız?... Adetleri (sayıları) sizin adetlerinizden kalil (az) olduğu halde Ermeniler, Türk devletine rağmen istiklal-i idariye nail oldular, yakında kendi işlerinin idaresinde müstakil olacaklardır.... Türkler size etmedikleri hürmeti Ermenilere etti; size vermedikleri hukuku onlara verdi! Siz şu hakikatin Ermenilerde isabetini görmediniz mi?... Türkler Rusya ve Balkan muharebelerinde münhezim olan askerlerini sizi öldürmek ve cinsiyet-i arabiyenizi mahvetmek ve sizden baki kalan kuvvet de hatime çekmek için üzerinize sevk ediyor... Ey Araplar! Kıyam ediniz, Kahtaniler! Kılıçlarınızı kınından çıkarınız! Memleketlerinizde zalim ve müstebid ve sizi tahkir eden kimseyi bırakmayınız! Size ve sizin lisanınıza, cinsinize adavet edenlerden memleketinizi tathir ediniz...". (Y.H.Bayur, Türk İnkılap Tarihi, II/3, s.226-229.)

29 Kazım Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 20011, s.149-150.

30 Kemal Karpat, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Girişi", Türk Dış Politikası, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.120; S.J.Shaw, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.36-37; Y.H.Bayur, Türk İnkılap Tarihi, II/3, s.208.

teşkilatlandırmak için Trablus ve Bingazi'ye gidecek Osmanlı subaylarının resmi ataması dahi yapılmadı. Bu subaylar izinli sayılarak Mısır üzerinden gizlice bölgeye gittiler.³¹ Bununla beraber bölgeye gönderilen Enver Bey ve Mustafa Kemal (Atatürk) Bey gibi Türk subayları iyi seçilmişti ve yerel nüfusla ilişkileri gayet sağlamdı.³² Nitekim bölgede ustaca uygulanan gerilla harbi sonuç verdi.³³ Bu subayların komutasındaki Senusiler, İtalyan işgalinin kıyılardan içeriye girmesine engel oldu. Bölgedeki direnişi kıramayan İtalya, Nisan 1912'de Çanakkale Boğazı'na bir baskın yaptı. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi boğazı mayınlayarak kapattı. İtalya'nın boğazlara yönelik hamlesi İngiltere ve Rusya'yı rahatsız etti. Bu devletlerin baskısıyla İtalyan donanması boğazlardan çekildi. Ancak işgal ettiği 12 Ada'yı elinde tutarak baskıya devam etti. Ekim 1912'de başlayan Balkan Harbi, Osmanlı yönetimini İtalya ile anlaşmaya mecbur etti. İki ülke arasında Ekim 1912'de imzalanan Uşi Antlaşması ile Trablusgarp İtalya'ya bırakıldı.

Balkanlar'da XIX. yüzyıl boyunca devam eden milliyetçilik hareketleri yüzyılın son çeyreğinde hız kazanmıştı. XX. yüzyıl başına gelindiğinde, Balkan devletlerinin yayılmacı emelleri Makedonya üzerinde kesişiyordu. Makedonya üzerindeki rekabet Balkan devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir ittifak kurmasına engel olmuştu. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanı ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı, Balkan devletlerini aralarındaki sorunları çözmeğe zorladı. Bu devletler, Jön Türkler etkili reformlar uygulamadan önce harekete geçmek istiyordu. Balkan devletlerinin bu kararı, Rusya'nın bölgede daha faal bir politika izleme kararıyla aynı döneme rastlamıştı.³⁴ Balkan ittifakı Mart 1912'de Bulgaristan ile Sırbistan arasındaki anlaşma ile tesis edilmeye başladı. Bunu Mayıs ayında Yunan-Bulgar anlaşması ve Ekim ayında Karadağ'ın Sırbistan ve Bulgaristan ile yaptığı anlaşmalar izledi.

Bu gelişmeler olurken Osmanlı İmparatorluğu iç meseleleri ile meşguldü. Trablusgarp Harbi, Yemen ve Arnavutluk isyanları ile zor duruma düşen İttihat ve Terakki Fırkası muhalefete çekilmek zorunda kalmıştı.³⁵ İttihatçılarla muhalifleri arasında şiddetli bir mücadele sürüyordu. Osmanlı yönetimi Balkanlar'daki gelişmeleri doğru okuyamıyordu. O kadar ki Eylül 1912'de 60-70 bin civarında yetişmiş asker terhis edilmişti.³⁶

Trablusgarp Harbi'ni ve süren isyanları fırsat olarak gören Balkan devletleri Ekim 1912'de harekete geçti. Harbin seyri Osmanlı Devleti için tam bir felaket olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu, harbin sonunda Batı Trakya'daki son topraklarını kaybetmişti. Doğu Trakya'yı ise güçlükle elinde tutabilmişti. Balkan Harbi, Osmanlı yönetimine ciddi bir diplomatik yalnızlık içinde olduğunu göstermişti. Ayrıca İmparatorluğun nüfus

31 Orhan Koloğlu, "İttihat ve Terakki Partisi'nin Dış Politikası", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.236.

32 Odile Moreau, Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu, Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.212.

33 Mesut Uyar-Edward J.Erickson, Osmanlı Askeri Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.448-449; Trablusgarp'ta Türk subaylarının liderliğinde yürütülen gerilla harbinin başarı göstermesi İngiliz ve Fransızlarda Mısır, Tunus ve Cezayir'de milliyetçi bir hareketin başlayabileceği kaygısı doğurmuştu. (O.Koloğlu, "İttihat ve Terakki Partisi'nin ...", s.236.)

34 R.C. Hall, Balkan Savaşları, s.11-14.

35 S.Akşin, Jön Türkler ve..., s.317.

36 Talat Paşa'ya göre Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin bu hareketinin asıl amacı İttihat ve Terakkiye darbe vurmaktı. (Talat Paşa, Hatıralarım ve Müdafaam, s.28); Ali İhsan Sabis, Balkan Harbinde Neden Mağlup Olduk?, (Yay.Haz.Hasip Saygılı), İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.45; Fevzi Çakmak, Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik?, (Yay.Haz.Ahmet Tetik), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.16.

kompozisyonu büyük oranda değişerek homojenleşmişti. Bu durum, takip eden dönemde izlenecek iç ve dış politikada önemli sonuçlara yol açacaktı.

B- I. DÜNYA HARBİ'NE YÖNELİK OSMANLI KAMUOYUNUN ŞEKİLLENMESİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Osmanlı kamuoyunun I. Dünya Harbi'ne giriş konusundaki tutumunu ortaya koymadan önce "kamuoyu" kavramının incelenmesi faydalı olacaktır. Kamuoyu (efkar-ı umumiye) kavramının üzerinde uzlaşmış tek bir tanımı yoktur. Bununla beraber kamuoyunu; belli bir zamanda, belli bir tartışmalı sorun karşısında, bu sorunla ilgilenen kişiler grubuna veya gruplarına hakim olan kanaattir şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu tanıma göre kamuoyu, çoğunluk tarafından desteklenen görüşleri içermektedir.³⁷

Ancak kavrama yönelik başka yaklaşımlar da mevcuttur. Diğer bir tanıma göre kamuoyu; hükümet dışı özel çevrelerden hükümete doğru yönelen ve hükümetçe göz önünde bulundurulması doğru olan kanaatlerdir. Yani kamuoyu bir siyasal katılma türüdür. Kamuoyu, bir siyasal katılma ve denetleme yolu olarak büyük halk kitlesinin veya küçük bir grubun kanaatlerini içerebilir. Bu önemli değildir. Önemli olan açıklanan kanaatlerin karar verme aşamasını etkileme gücüne sahip olmasıdır.³⁸ Belirli bir görüşün hakim kanaat haline gelebilmesinde, bu amaç doğrultusunda örgütlenmiş kişilerin yoğun çalışmasının etkisi göz ardı edilemez. Yani kamuoyunun belirlenmesindeki çoğunluk bir sayı üstünlüğü değil, kendi görüşünün doğruluğunu kabul ettirebilen "*etkili bir çoğunluk*". Buna göre kamuoyunun oluşumu için sayı çoğunluğu şart değildir.³⁹

Az gelişmiş ülkelerde kamuoyunun ulus çapında yaygın olarak duyurulamayışının nedeni, halk arasında etkenlik duygusunun zayıflığıdır. Etkenlik duygusu, bireyin çevreye egemen olma konusunda kendisini güçlü hissetmesi ya da hissetmemesidir. Bu duygu, siyasal katılmayı etkileyen psikolojik unsurlardan biridir. Az gelişmiş ülkelerde etkenlik duygusu zayıftır. Bunun nedeni, bu ülkelerde nüfus çoğunluğunun kırsal bölgede yaşamasıdır. Bu insanlar, olaylar hakkında bir kanaate sahip olmalarına rağmen, bu kanaatlerini duyurmak için daha az çaba harcarlar. Zira kendi kanaatlerinin, olayları ve kararları etkileyebileceğine inanmazlar.⁴⁰

Kamuoyu, yönetenle yönetilenler arasında karşılıklı bir ilişki olarak da tanımlanır. Buna göre rejimin demokratik niteliği arttıkça, yönetimle yönetilenler arasındaki karşılıklı etkileşim artacaktır. Aksi durumda ise etkileşim, devletten halka doğru olmak üzere tek yönlü olacaktır.⁴¹ Yani kamuoyunun oluşmasında yönetenlerin ve bunların dile getirdiği resmi söylemin etkisi baskın olacaktır.

Kamuoyu kavramıyla ilgili genel bir çerçeve çizildikten sonra Osmanlı kamuoyunun harbe yönelik tutumu incelenebilir. Dönemin birçok tanıklığına göre, Osmanlı efkar-ı umumiyesi harbe taraftardır. Bu yargıyı ortaya koyduktan sonra, "Osmanlı efkar-ı umumiyesi"nden ne anlamak gerektiğinin tartışılması uygun olacaktır. Bu dönemde varlığı

37 Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s.146.

38 Duygu Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s.2-3.

39 M.Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.147.

40 Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, Ankara, 1987, ss.339, 353.

41 A.T.Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s.347-349

kabul edilen kamuoyunu, modern toplumlarda olduğu gibi, toplumun geniş kesimlerinin kanaatlerini gösteren bir ölçüt olarak kabul etmek zordur. Büyük şehirlerin dışında kalan ve nüfusun büyük kısmını teşkil eden kırsal bölgelerde siyasî bilinç seviyesinin düşük olduğu bir gerçektir. Bu kitlenin gerek dünya, gerekse ülke içindeki siyasî gelişmelerden ne kadar haberdar olduğu ve bu gelişmelerden doğan cereyanlara ne kadar maruz kaldığı son derece muğlaktır. Yine bu kitlenin, genel eğilimlerini Osmanlı yönetimine duyurma ve karar alma süreçlerine katılma imkan ve isteği son derece sınırlıdır. Bu bağlamda çalışmada vurgulanan “efkârı umumiye”, karar alma süreçlerine etki edebilecek konumda olan, esas olarak kentli ve özellikle İstanbul’lu orta ve üst sınıfların eğilimlerini tanımlayacaktır. Kırsal kesimde kamuoyu oluşup oluşmadığı, oluştu ise ne yönde kanaatler taşıdığı ve bunların karar alıcılara ne kadar ulaşabildiği konularında çalışmalar yapılması aydınlatıcı olacaktır.

Osmanlı kamuoyunun harbe yönelik tutumunu ortaya koymak için öncelikle bu kamuoyunun oluşmasında etkili olan faktörleri incelemek gerekir. Zira, harbi önceleyen yıllarda Osmanlı Devleti açısından çok önemli olaylar gerçekleşmiş ve bunların travmatik etkileri olmuştur. Nitekim Kazım Karabekir’in ifade ettiği gibi; *“Her içtimai hadise gibi harbe girişimiz dahi, tek bir insan iradesinin eseri değil, bir takım girift amillerin muhassalasıdır.”*⁴²

1. Birinci Balkan Bozgunu

Osmanlı İmparatorluğu’nun Almanya ile ittifakında ve I. Dünya Harbi’ne girişinde, Balkan Harbi felaketinin önemli psikolojik etkisi olmuştur. İmparatorluk orduları birkaç hafta içinde eski tebaa milletlerin orduları tarafından bozguna uğratılmış, Bulgarların başkente girmesi zorlukla durdurulabilmiştir. Avrupalı devletler, harbin başında verdikleri sınır değişikliği olmayacağı yönündeki sözlerini unutmışlar, ata yadigarı Balkan toprakları kaybedilmiştir. Osmanlı Devleti, Avrupa’daki topraklarının % 83’ünü ve nüfusunun % 69’unu kaybetmiştir.⁴³ Türklere göre kaybedilen topraklar Mısır veya Trablusgarp gibi uzak diyarlar değildir. Balkanlar, Anadolu ile birlikte İmparatorluğun ana yurdudur. İsmet İnönü şunları aktarır; *“Milliyet cereyanı asrında Batı Rumeli’nin kaybı, bugünkü tetkikçiler için tabii bir netice zannolunur. Bizim yettiğimiz devirde Batı Rumeli’nde biz kendimizi gitmek üzere olan bir idare mahiyetinde asla görmüyorduk. Beş yüz sene zarfında burada yerleşmemiz derin kök salmış bir varlık halindeydi. Her yerde şuurlu ve iradeli bir Türk Cemiyeti, Rumeli’nde kalmak için ruhunda kuvvet hissediyor, kendisini karışık cemiyetler içinde muvazeneyi ve adaleti temin edecek bir lüzumlu unsur telakki ediyordu.”*⁴⁴

Ahmet Emin Yalman da İsmet İnönü gibi, Balkan bozgununun Türk halkı üzerinde büyük bir şok etkisi yarattığını söyler. Osmanlı orduları kısa süre içerisinde bozguna uğrarken İmparatorluğun en gelişmiş, en ileri bölgeleri kaybedilmiş ve buralarda yaşayanlar düşmanların insafına terk edilmiştir. Bütün bunların acısıyla Türk milleti sarsıcı, uyandırıcı bir şok karşısında kalmıştır.⁴⁵ Kazım Nami Duru, Balkan felaketinin, Türk milletini bir daha uyumamak üzere uyandırdığını yazar. Duru’ya göre mağlubiyet, milletin ruhunda büyük

42 K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.125.

43 Mustafa Turan, “ I. Dünya Savaşı Öncesinde Avrupa Devletlerinin Siyaset Stratejileri ve Osmanlı Devleti”, 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.83.

44 İsmet İnönü, Hatıralar, Bilgi Yayınevi, 1985, s.82.

45 Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim I, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, s.225.

I.Dünya Harbi ve Osmanlı Kamuoyu: Günlük ve Hatıralar Üzerinden Bir Değerlendirme

sarsıntılar uyandırmıştır. Balkan Harbi sonrasında yazılan yazılar, şiirler, söylenen türküler bunun ifadesi olmuştur.⁴⁶

Balkanların kaybı, İmparatorluğun son sığınağı olan Anadolu'nun da tehlikede olduğunu göstermiştir. Bu ruh hali 1 Kasım 1912 tarihli *Ahenk*'te şöyle anlatılır; "*Rumeli elden gittikten sonra acaba Anadolu'yu elimizde bırakacaklar mı?.. Ey Anadolu ahali-i İslamiyesi! Ey ecdatları Viyana kapılarına kadar dayanan, bütün Avrupa devletlerini kılıçlarına boyun eğdiren Müslümanlar! Rumeli elden gidiyor? Rumeli şehit oluyor. Rumeli kefensiz çiplak musalla taşına konuyor...*"⁴⁷

Balkan bozgunu, büyük devletlerin tavrı ve Balkan Türklerinin yaşadığı felaketler hafızalardan silinmemiştir.⁴⁸ Ahmet Emin Yalman'a göre, bozgunun acı hatıraları ve kaybedilen vatan topraklarında yaşanan zulüm karşısında intikam hislerinin galeyana gelmemesi mümkün değildir. Ayrıca Müslümanlar aleyhinde taraf tutan ve mezalim karşısında ilgisiz kalan Batı alemine karşı da büyük bir hayal kırıklığı ve küskünlük ortaya çıkmıştır.⁴⁹

Harp sonrasında bozgun ve felaketle ilgili pek çok kitap, makale ve şiir yazılmıştır. Bu yayınlarda öne çıkan söylemler; "lekelenmek, lekeyi kanla temizlemek, intikam, unutmamak, milli kin, ittihat ve tesanüt" ifadeleri üzerine kurulmuştur.⁵⁰ Köprülüzade Mehmet Fuad, 11 Şubat 1913 tarihli *Tasvir-i Efkâr*'da Müslüman ve Türkleri şu sözlerle intikam almaya çağırmıştır; "...Bugün, hain ve kavi (güçlü) Garp aleminin tahkirat (aşağılama) ve tecavüzatına (saldırı) maruz bulunan bilumum İslam ve Türklerin en büyük vazifesi; milliyet fikrini, haysiyet ve intikam akidelerini (inanç) , sa'y (çalışma) ve kuvvetin lüzumuna iman ihtiyacı layıkıyla anlamak ve avam kitlesinin ruhuna onları aynı kuvvetle ilka etmektir (ortaya çıkarmak)... Ben Türk ve İslam olmak haysiyetiyle iddia ediyorum ki, ak saçlı kadınların beşik başlarındaki türküsü bir nida-yı intikam, çiftçinin sabanını sürerken terennüm ettiği name (söylediği şarkı) bir heva-yı kin, vaizin camideki mevzisi (nasihatı) bir hutbe-i ikaz olsun... Ey Müslümanlar, ey Türkler, vatan için, dinü millet için ölünceye

46 Nazım H. Polat, Mûdafaa-i Milliye Cemiyeti, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s.12

47 Zeki Arıkan, "Balkan Savaşı ve Kamuoyu", Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s.181-182.

48 Fransız yazar Pierre Loti, Edirne'nin geri alınması sonrasında gördüklerini Daily Telegraph gazetesine çektiği bir telgrafta şöyle anlatmıştı; "Hıristiyan kurtarıcılar birkaç ay içinde bu kadar tahribatı yapmak için kim bilir nasıl bir vahşi hırsla çalışmışlardır. Bulgarların istilasından evvel Trakya ovalarının nüfusça kalabalık ve müreffeh hayatına malik bir vilayet olduğu malumdur. Fakat bu gün hiçbir şey yok. Beni Edirne'ye götüren otomobilde hiçbir insan yüzü görmeden kilometrelerce yol aldık. Yalnız orada burada iskeletler, taş yığınları göze çarpıyor. Bu viranelere yaklaştıkça enkaz arasından ürkek yüzlü bir zavallı meydana çıkıyor. Mesela Havsa 'da cami ve minaresi yıkılmış, mezarlar dahi açılarak kirlenmiş, köyün binden fazla ahalisinden yalnız kırkı kurtulmuştu." (H.Yıldırım Aganoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç, Kum Saati Yayınları, İstanbul, Kasım, 2001, s.74); Ayrıca harp süresince Balkan Müslümanlarının maruz kaldığı kırım ve sürgünler hakkında detaylı bilgi için bakınız; Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımını (1821-1922), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.141-187.

49 A.E.Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim..., s.227.

50 Erol Köroğlu, Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Propagandanan Millî Kimlik İnşasına, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.124; Kafkas cephesinde 30. Fırkada görev yapan Mülazım Ahmet Hilmi, 1914 Kasım'ında Köprüköy Muharebesi'nde ki galibiyet üzerine şunları yazmıştı; "Ah!.. Şu havadis uğursuz Balkan Harbi'nin benim kalbimde yarattığı yeis ve gamı bir parça olsun hafifletmeye sebep olduğu için ne kadar memnunum." (Merih Baran Erbuğ, Kaybolan Yıllar, Mülazım Ahmet Hilmi'nin Sarıkamış-Sibirya-Afganistan Hatıraları ve Hayatı, Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s.19.)

*kadar çalışın. Ve ezanlarınızı çan sesleriyle tahkir (aşağılama) ve tezyif (küçümseme) edenlerden İslam'ın intikamını alın!*⁵¹

İntikam söylem, sıklıkla şiirlerle de işlenmiştir.⁵² Harp sonrası yazılan ders kitaplarında da bu söylem hakim olmuş, Balkan Müslümanlarına yapılan eziyetler detaylı olarak işlenmiş ve intikam duygusu ön plan çıkarılmıştır.⁵³

İntikam arzusu siyasî söyleme de yansımıştır. Meclis Başkanı Halil (Menteşe) Bey, 1914 yasama yılı açış konuşmasında milletten Rumeli'yi unutmamasını istemiştir. Halil Bey'e göre Selanik, Manastır, Kosova, İşkodra ve Yanya her zaman akılda tutulmalı, buralarda kurtarılmayı bekleyen Müslümanlar olduğu fikir ve sanat adamları tarafından işlenerek sürekli topluma hatırlatılmalıdır.⁵⁴

Şevket Süreyya Aydemir, bu intikam hissinin Türklük bilincinin gelişmesinde etkili olduğunu söyler. Mademki eski Osmanlı topluluğunu teşkil eden milletlerden her biri artık kendi benliğine dönmektedir, o halde bu milletler arasında Türk olan kütle için de bir milli ruh, bir milli benlik duygusu lazımdır. Bu bir kendine dönüş ve kendini buluş demektir. Aydemir'e göre Türklük akımı ve bundan gelişen 'Turan ideali' özellikle eğitimli kitlelerde yankı bulmuştur. Bu akımlar gençlere mağlubiyet karşısında duyulan manevi acılardan bir çıkış yolu sağlamıştır.⁵⁵

Balkan Harbi'nin neden olduğu felaketler ve yitirilen topraklar, Osmanlı toplumunda gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında derin bir uçurum açmıştır. Rumeli'nin kaybedilmesiyle İmparatorluğun çok uluslu ve çok dinli yapısında ciddi bir değişim olmuş,

51 Köprülüzade Mehmet Fuat, "Müdafaa-i Milliye", Tasvir-i Efkâr, 11 Şubat 1913.

52 İhsan Vecihi, 20 Haziran 1913'de yayınlanan şiirinde intikam almayı öğütlemektedir;

"Kalbin bir intikam ile çarpısın senin bugün,

Göğsün şehik-i gayz ile şişsin ve daima,

Bir gün al intikamını ağlatma hep, beni,

Ayat-i infialini nakş et dimağına,

Azmeyle! Ölmez azmeden ey milletim düşün!"

(İhsan Vecihi, Büyük Duygu, 20 Haziran 1913.);

Bu dönemde söylenen bir türkünün sözleri ise şöyledir;

"Camilere hac takıldı,

Minareler hep yıkıldı,

Anne, baba, öksüz, alil,

Kahbecesine kesildi, of!

..... İntikam! Ah! İntikam." (N.H. Polat, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, s.13.);

Celal Sahir ise, Türk Yurdu'nda yayınlanan "Öc" başlıklı şiirinde mağlubiyetten duyulan öfkeyi dile getirmiştir; "Sakin sakın Edirne'yi unutma; Öc almanın vakti gelir, sen kinini uyutma." (S.Esin Derinsu Dayı, "Türk Yurdu'nda Balkanlar ve Balkan Savaşları ile İlgili Haberler", Atatürk Dergisi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, C/1, (Temmuz-2012), s.25.)

53 "... Bu esnada bir çok Müslüman ve Türk kanı akıtıldı. Kadın, çocuk ve çocuğa bakılmadı, kesildi, biçildi. Köyler yakıldı, kavruldu. Şimdi Rumeli'de her taşın, her toprağın altında intikam bekliyen binlerce parçalanmış, gözleri oyulmuş, karınları deşilmiş cesedler var... Bizden gasbedilen hukukun iadesine çalışmak, seller gibi aktılan bigünah ve masum kanlarının istikbalde intikamını almağa hazırlanmak bizim evlad-u ahfadımızın uhdesine düşen bir vatan vazifesidir..." (Tuncer Baykara, "Birinci Dünya Savaşı'na Girişin Psikolojik Sebepleri", Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s.362-363.)

54 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler III, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989, s.465-466.

55 "Bu ses başka ve beklenmeyen bir sestir. Balkan yenilgisinden sonra, memleketin az çok okumuş genç neslinin görüş, anlayış ufku bir uyarıcı sabah rüzgarı gibi esti... o nesil ona muhtaçtı. Çünkü bu ses bize mağlubiyetin haysiyet kırıcı ruh sefaletini nutturan, bizi aşağılık duygularından kurtaran, günlük hayat kaygılarını hor gösteren ve kafalara ümit, hayal enginlikleri veren bir şeydi. Yeni geniş ufuklar açıyordu. Bu bir kurtuluş ümidiydi... Mağlupların derlendiği, toplandığı, yeni fütuhat için yeni yollar bulup, mızraklarını naralarla havaya kaldırdıkları bir yeni Ergenekon'du..." (Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967, s.59-62.)

Müslüman ve Türk nüfus baskın hale gelirken, devletin ağırlık merkezi Anadolu üzerine kaymıştır.⁵⁶ Nitekim Balkanların kaybedilmesiyle Osmanlı kimliği bir yana bırakılmış ve yeni bir kimlik olarak Türk milliyetçiliği ön plana çıkmaya başlamıştır. I. Dünya Harbi'ne giden süreçte Balkan felaketinin, buna karşı gelişen intikam hissinin ve hakim duruma gelen Türk milliyetçiliğinin önemli etkisi olmuştur.⁵⁷

2. Diplomatik Yalnızlık ve Beka Kaygısı

1914 yılına gelindiğinde Osmanlı yönetimi ciddi bir travma yaşıyordu. Meşrutiyet'in ilanı ile Bulgaristan ve Bosna-Hersek elden çıkmış, Avrupalılar 1878 Berlin Anlaşması'nın ihlali karşısında kayıtsız kalmıştı. Birkaç yıl içinde önce Trablusgarp ve müteakiben Balkan toprakları kaybedilmişti. Balkan Harbi başında büyük devletler tarafından sınırların değişmesine müsaade edilmeyeceği açıklanmış, ancak İmparatorluğun mağlubiyeti ile bu söz unutulmuştu. Bu süreçte İmparatorluk, bütün gayretine rağmen dış destekten mahrum kalmıştı. Devletin toparlanabilmesi için barışa ve zamana ihtiyacı vardı. Bunun için tek çare güçlü bir devletle bağlaşmaktı. Savaşı önceleyen aylarda Osmanlı yönetiminin temel kaygısı büyük devletlerden biri veya bir kaçıyla yapacağı bir ittifakla kendisini garanti altına almaktı.⁵⁸

Esasında dış destek bulma çabası Meşrutiyet'in ilanı ile başlamıştı. Yeni rejimin temel gayesi imparatorluğun toprak bütünlüğünü güvence altına alarak planlanan siyasî, ekonomik ve askeri reformları hayata geçirmektir. İttihatçılar bu güvencenin ancak büyük güçlerden biri veya birkaçı ile yapılacak bir ittifakla mümkün olacağına inanıyorlardı. II. Abdülhamit yönetimiyle sıkı ilişkileri nedeniyle Almanya'ya şüphe ile bakılıyordu. İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere en makul müttefik olarak görülüyordu. İngiliz ve Fransızların meşruti rejime sempatiyle bakacağı ve destek vereceği düşünülüyordu.⁵⁹ Ancak bu beklentiler doğru çıkmadı. Gerek İngiltere gerekse Fransa ve Rusya nezdinde yapılan bütün girişimler sonuçsuz kalmıştı. İttifak çabalarının akim kalması iki nedene dayanıyordu. Birincisi Osmanlı İmparatorluğu faydalı olacak bir müttefik olarak görülüyordu.⁶⁰ Özellikle Balkan Harbinden sonra imparatorluğun uzun müddet daha yaşayabileceğine olan güven yok olmuştu. İkinci olarak, toprakları üzerinde bütün büyük güçlerin önemli çıkarları olan bu zayıf devlet, müttefiklerini arzu etmedikleri bir çatışmaya sürükleyebilirdi.

56 Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki, s.186.

57 Zafer Toprak, "Cihan Harbi'nin Provası Balkan Harbi", Toplumsal Tarih, 104, (Ağustos-2002), s.45-46.

58 Mustafa Aksakal, Harb-i Umumi Eşiğinde, Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.4; Carl Mühlman, İmparatorluğun Sonu (1914), Osmanlı Savaşına Neden ve Nasıl Girdi?, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s.60.

59 Bu konuda Cemal Paşa şunları yazar; "Bu hale göre evvela Fransızlarla, sonra da İngilizlerle hoş geçinmek ve memlekette yeni islahat yapmak emelinde olduğumuz hakkında kendilerini ikna etmek ve bu suretle bizi Rusya tecavüzünden korunmalarını sağlamak, en esaslı kararlarımız arasında bulunuyordu." (Cemal Paşa, Hatıralar, (Yay. Haz.Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.119)

60 Alman Genelkurmay Başkanı Moltke Mart 1914'de Avusturyalı mevkidaşına şunları yazıyordu; "Türkiye, askeri bakımdan sıfırdır... Ordu anlatılması imkansız bir durumdadır. Daha önce Türkiye'den hasta adam olarak söz edildiğine göre şimdi 'ölen adam' dan söz edilmesi gerekir". Moltke 18 Mayıs 1914 tarihli bir muhtırasında işe şunları söylüyordu; "Yakın bir gelecekte Türkiye'yi üçlü ittifak yararına hesaba katmak tam bir yanılığ olacaktır." (Mustafa Çolak, Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s.48-49); J.L.Wallach, Bir Askeri Yardımın..., s.134.

Bu koşullarda Osmanlı Devleti'nin ittifak tekliflerine cevap veren tek devlet Almanya oldu.⁶¹ Osmanlı-Alman ittifakının en önemli nedeni Rusya'dan duyulan kaygılardı. Petersburg'un Boğazlar ve Doğu Anadolu'ya yönelik emelleri bilinmiyor değildi. Bu konuda genel kabul gören düşünce; Osmanlı Devleti'nin ciddi bir Rus tehdidi altında olduğu, içinde bulunduğu yalnızlıktan kurtulmak için öncelikle İtilaf Devletleri'ne başvurduğu, olumsuz cevap alınca Almanya ile bağlaşmak zorunda kaldığı şeklindeydi. Trablusgarp ve Balkan harplerinde yaşananlar İmparatorluğun diplomatik bir yalnızlık içinde olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Osmanlı elitine göre ne uluslararası sistem, ne de Osmanlı askeri gücü İmparatorluğun güvenliğini sağlayabilirdi. Hayatta kalmak için bir bağlantıya girilmesi zorunluydu. Devletin güçlenmesi için yapması gereken reformlar, ancak sağlam bir ittifakın sağlayacağı garanti ortamında mümkündü. Bu düşünce dönemle ilgili pek çok tanıklıkta kendini gösterir.

Cemal Paşa'ya göre Rusya, Osmanlı Devleti'nin can düşmanıdır ve İstanbul'u almak başlıca emelidir. Rusya'yı bu emelden vazgeçirmek imkansızdır. Rusya'nın müttefikleri olan İngiltere ve Fransa bu uğurda Rusya'yı desteklemekten geri durmayacaktır. Bu koşullarda Osmanlı Devleti'nin Almaya ile iş birliği zaruridir. Zira Almanya, Osmanlı Devleti'nin kuvvetli olmasını en ziyade arzu eden devlettir. Almanya'nın çıkarları yalnızca Türkiye'nin kuvvetli bulunmasıyla korunabilir. Almanya, Türkiye'yi bir sömürge gibi ele geçiremez. Almanya'nın ne coğrafya vaziyeti ne de vasıtaları buna uygundur.⁶²

Talat Paşa, Balkan Savaşı'ndan sonra zayıf düşen Osmanlı Devleti'nin artık hiçbir hakka sahip bulunmadığı kanaatindeydi. 'Kuvvet hakka galiptir' teorisi Osmanlı Devleti hakkında alenen tatbik edilmektedir. Rusya'nın ve onun hırslı fikirlerine ve maksatlarına razı olmak mecburiyetinde kalan İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti hakkındaki görüşleri açığa çıkmıştır.⁶³ Bu koşullarda, Babıali'nin siyasetinde İngiltere'den ziyade Almanya'ya yönelik bir istikamet kuvvet bulmuştur.⁶⁴

61 Kayser'in Osmanlı ile ittifak konusundaki fikirlerinin şekillenmesinde bazı asker ve uzmanların önemli rolü olmuştu. Bunlardan biri Mareşal von der Goltz'du. İmparatorlukta görev yapan Alman subaylar arasında Goltz'un özel bir yeri vardı. Goltz, Harp Akademisi'nin başında bulunarak geleceğin yüksek komuta kademesi üzerinde önemli etkiye sahip olmuş ve diğer yabancı subaylardan farklı davranışlarıyla yakın ilişkiler kurmuştu. Almanya'da önemli bir Osmanlı uzmanı olarak görülüyordu. Goltz, kaçınılmaz olarak gördüğü bir Alman-İngiliz harbinde Osmanlı ile ittifakın çok faydalı olacağına inanıyordu. Anadolu'dan Suriye ve Irak'a uzanan demiryolları birleştiğinde, Osmanlı ordusu stratejik bir güce sahip olacaktı. Zira Osmanlılar sınıra hızla birlik kaydırıp Mısır'ı ve Basra'yı tehdit edebilecekti. Goltz'a göre, bu durum İngiltere'yi Orta Doğu konusunda daha uyumlu davranmaya mecbur edecekti. (S.J.Shaw, Birinci Dünya Savaşı'nda... , s.12-13; M.Aksakal, Harb-i Umumi Eşiğinde, s.79; F.A.K. Yasamee; "Colmar Freiherr von der Goltz and the Rebirth of the Ottoman Empire", Diplomacy and Statecraft 9, (Temmuz-1998), s.115); Kayzer üzerinde etkili olan diğer bir isim Max Freiherr von Oppenheim'di. Oppenheim, uzun süre Orta Doğu'da ki Alman diplomatik misyonlarında görev yapmıştı. Resmî görevinin yanında Alman istihbarat ajanı olarak hizmet vermişti. Oppenheim "militan İslam"ın bir savaş durumunda Alman çıkarları için önemli bir silah olacağı düşüncesindeydi. İngiliz ve Fransız sömürgelerinde yaşayan Müslümanların isyan etmesi, bu devletlerin savaş çabalarına öldürücü bir darbe vuracaktı. Oppenheim, kendisi gibi düşünen Dışişleri Bakan Yardımcısı Arthur Zimmermann, oryantalist Ernst Jackh ve tarihçi Carl H.Becker'in desteğiyle Kayser üzerinde etkiye sahip olmuştu. Kayser'in 1898'de Orta Doğu'ya yaptığı ziyaretin arka planında yer almıştı. Nitekim, beklediğinin aksine, İngiltere'nin harbe girmesiyle Kayser şöyle diyeccekti; "Konsoloslarımız ve temsilcilerimiz tüm İslam dünyasını bu yalancı ve vicdansız millete karşı ayaklandırmalıdır." I. Dünya Harbi'nde Alman Dışişleri Bakanlığı Şark İstihbarat Birimi'nin başı olarak görev yapan Oppenheim'in etkisi, savaş boyunca da sürecekti. (K.Karpat, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci...", s.120; S.J.Shaw, Birinci Dünya Savaşı'nda... , s.19-20; M.Çolak, Alman İmparatorluğu'nun Doğu..., s.29-30; Selami Kılıç, "Alman İmparatorluğu'nun Kutsal Savaşı: 'Cihat' Mimarları, Söylem ve Girişimleri", On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu (20-22 Mayıs 2009) Bildirileri-I, Genkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2009, s.279; P.Hopkirk, İstanbul'un Doğusunda Bitemeyen Oyun, s.11, 79-81)

62 Cemal Paşa, Hatıralarım, s.135-137.

63 Talat Paşa, Hatıralarım ve Müdafaam, s.28-29.

64 Talat Paşa, Hatıralarım ve Müdafaam, s.174-175.

Kazım Karabekir, Osmanlı kamuoyunun Rusya hakkındaki hassasiyetini şöyle açıklar; *“Cihan Harbi çıktığında halkımızın müşterek duygusu şu olmuştur: Çarlık Rusya’nın mağlup ve perişan olması, parçalanması. Asırlardan beri Çarların Türk vatanının bağrında açtığı yaraların acısını her Türk derinden duyuyordu. Anadolu ve Rumeli halkı her harpte, her evden birkaç kurban vermişti. Moskof kaygısı: ‘İlan-ı harpsiz hudutları geçer, ansızın donanmamızı yakar, ordusu geçtiği yerleri bir silindir gibi düzler’ şeklinde köylülerimizin bile ağızlarında dolaşıp dururdu. Rusya’ya karşı halkımızda, o kadar büyük itimatsızlık vardı ki onun fırsat bulunca yine bir tarafımızı koparacağına ve yine yüzbinlerce Türkün kurban gideceğine herkes kani idi... İşte halkın ruhuna sinmiş olan ‘Çarlık Rusya’ya karşı nefret ve intikam’ duygusu şu Cihan Harbi’nde bir fırsat kollayarak Almanlarla birlikte Rusya’ya karşı harbe girişmek arzusunu efkâr-ı umumiye haline getirmeye çok müsaitti.”*⁶⁵ Nitekim Alman ittifakının içeriğine ve uygulanışına dair ciddi eleştiriler getiren Karabekir de Almanya ile bağlaşmanın kaçınılmaz olduğu fikrindedir; *“... şunu da ilave edeyim ki eğer o zaman fikrimi sorsalardı ben de artık Almanlarla ittifak yapılmasına taraftar olduğum cevabını verirdim... Çünkü: Meydanda bulunan tehlikeye karşı Boğazların müdafaa kudretini ve dolayısıyla vatan müdafasını başka suretle temine imkanımız kalmamıştı...”*⁶⁶

Karabekir’in mesai arkadaşı Ali İhsan Sabis de Almanya ile ittifakı zaruri görmüştür. Sabise göre, her iki tarafın savaş sahası içine tesadüf etmesi ve özellikle Rusya’nın beslediği hasmane emeller nedeniyle Osmanlı Devleti’nin harbin dışında kalması mümkün değildir. Bu durumda üçlü ittifak lehine vaziyet almaktan başka bir çare kalmamıştır.⁶⁷

İsmet İnönü o dönemki ruh halini şöyle aktarır; *“Balkan Harbi çıktığı zaman Osmanlı idaresi Almanlara çok güvenmiştir. Fakat Almanların bize hiçbir faydası olmadı. Balkan Harbi’nde diğer büyük devletler gibi seyirci kaldılar, hiçbir şey yapmadılar. Bu durum, Türk-Alman dostluğuna soğukluk soktu. Ondan sonra uzun görüşmelerle, muhtemel bir Cihan Harbine karşı Almanlarla beraberlik tezi ortaya çıktı. Bu tezi savunanlar: ‘Başka çare yok. Diğerleri bizi tutmuyorlar ve tutmayacaklardır diyordu.’ Bu lafları çok işitmişizdir.”*⁶⁸

Halide Edip Adıvar’a göre, Osmanlı Devleti’ni Almanya’nın yanına sürükleyen iki önemli saik vardır. Birincisi Balkan hezimetinin tesir-i izâle temek arzusudur. İkinci ise muhtemel bir harpte İtilaf Devletleri galip gelirse, Osmanlı Devleti’nin İstanbul ve Boğazları kaybetmesi ihtimaline karşı bu fikre muarız olan Almanya ile beraber olarak bu tehlikenin önüne geçmek düşüncesidir.⁶⁹

Rusya aleyhinde oluşan kamuoyu, sıradan insanların hatıralarında da ifadesini bulur. Harbe yedek subay olarak katılan Faik Tonguç o dönemde sıklıkla söyledikleri bir marşı aktarır;

“Yüz sene var ki, Moskof’un derdi,

Yurdumuzun bağırını deldi.

65 K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.174-175.

66 K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.53, 56.

67 Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım I, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s.72.

68 İ.İnönü, Hatıralar, s.145-146.

69 Halide Edip Adıvar, Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri, İstanbul, 1955, s.110-111.

*Marş, marş, haydi arkadaş,
Göğsünü ger, Kafkasları aş.”⁷⁰*

Bütün bu aktarılanlarda Rusya’dan duyulan kaygılar ve İngiltere tarafından yalnız bırakılmanın hayal kırıklığı öne çıkmaktadır. Bu durumda, Alman ittifakı yegane kurtuluş yolu olarak görülmüştür.

3. İngiltere Tarafından El Konulan Gemiler ve Alman Zırhlılarının Osmanlı Donanmasına Katılışı

Osmanlı kamuoyunun şekillenmesi konusunda değinilmesi gereken çok önemli bir olay da Goeben ve Breslau zırhlılarının Osmanlı donanmasına katılımıdır. Alman zırhlılarının donanmaya katılımı, Osmanlı Devleti’nin harbe sürüklenmesinde çok önemli yer işgal eder. Goeben ve Breslau’nun Osmanlı Devleti açısından önemini anlamak için öncelikle İngiltere’nin Sultan Osman ve Reşadiye gemilerine el koyması süreci incelenmelidir. Osmanlı Devleti’nin donanmasını güçlendirme gayreti Sultan Abdülaziz döneminde hız kazanmış ve o günün şartlarında güçlü bir donanma kurulmuştur. Ancak II. Abdülhamit döneminde, özellikle de politik sebeplerle donanma ihmal edilmiş ve muharip bir güç olma vasfını yitirmiştir.

II. Meşrutiyet’in ilanı ile donanma konusu tekrar ön plana çıkmış ve kamuoyunda yankı bulmaya başlamıştır. Yunanistan ile yaşanan Girit problemi ve Ege’deki güç mücadelesi donanma meselesini kritik hale getirmiştir.⁷¹ Ayrıca Rus-Japon Harbi’nin sonucunun belirlenmesinde önemli rol oynayan Thushima Muharebesi, Osmanlı yönetimin gözünde parlak bir örnek olarak duruyordu. Japon donanması 1905’de Thushima’da Rus donanmasını bozguna uğratarak denizdeki savaşı kazanmıştı. Nitekim kamuoyunun donanmanın önemi konusunda bilinçlendirilmesi amacıyla 10 Temmuz 1909’da “Donanma-yı Osmanî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti” adı altında bir dernek kurulmuştur. Cemiyetin kurulmasında, Alman Donanma Cemiyeti’nin başarıları örnek olmuştur.⁷² Bilindiği gibi Alman donanması kısa zamanda büyük ilerleme kaydederek İngiltere’den sonra en büyük donanma haline gelmiştir. Cemiyet, kuruluş nizamnamesinde amacını şöyle açıklamıştır; “*Donanma Cemiyeti, Osmanlı Devleti’nin büyük devletler arasındaki yerini muhafaza, umumi menfaatleri ve ticari münasebetleri temin için, ihtiyacımıza göre, bir deniz kuvveti meydana getirmek maksadıyla kurulmuştur. Bu maksadın gerçekleşmesi için maddi ve manevi her türlü tedbire ve meşru vasıtaya başvurmakla yükümlüdür.*”⁷³ XX. yüzyıl başında dretnota⁷⁴ sahip olmak, günümüzün nükleer silahları gibi bir ülkenin uluslararası güçler dengesinde önemli bir yer edinmesi anlamına geliyordu. Özellikle bir

70 Faik Tonguç, Birinci Dünya Savaşı’nda Bir Yedek Subayın Anıları, (Haz. Mürşit Balabanlılar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s.19.

71 Selahattin Özçelik, Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2007, s.8-9.

72 Esat Arslan, “Goben ve Breslav’ın Alınmasının Perde Arkası, ABD’nin Yunanistan’a Verdiği İki Savaş Gemisi: Mississippi ve Idaho Dretnotları”, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, 16, Ankara, (Ağustos-2010), s.72; Mehmet Beşikçi, Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.50-51.

73 Serhat Güvenç, Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yolda Osmanlıların Dretnot Düşleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.22

74 Dretnot, İngiliz donanmasında 1906 yılında denize indirilen bir savaş gemisinin adıdır. Gemi, sürati, zırhı ve ateş gücü ile denizcilik tarihinde çığır açmış ve benzer özelliklere sahip gemilere dretnot adı verilmeye başlanmıştır.

ülkenin kendi kaynaklarıyla dretnot inşa etme kabiliyeti, büyük güç statüsünün ölçüsünü oluştuyordu.⁷⁵ Osmanlı yönetimi de yeni ve güçlü bir donanma ile büyük bir atılım yapacağına ve yeniden büyük güç sıfatı kazanacağına inanıyordu.

Donanma Cemiyeti'nin en önemli faaliyeti savaş ve nakliye gemileri alınabilmesi için yardım kampanyaları başlatmak olmuştur. Cemiyet ilk aşamada torpido gemileri, ikinci aşamada nakliye gemileri ve son olarak da dretnot tipi savaş gemileri almak için kampanya yürütmeyi planlamıştır. Bu kapsamda 1910 yılı içinde Almanya'dan *Yadigar-ı Millet*, *Muavenet-i Milliye*, *Numune-i Hamiyet* ve *Gayreti Vataniye* torpidoları ile *Barbaros Hayrettin* ve *Turgut Reis* zırhlıları alınmıştır. Ancak cemiyetin asıl başarısı *Sultan Osman* ve *Reşadiye* dretnotlarının alımı için düzenlediği yardım kampanyası olmuştur. Osmanlı yönetimi 1911'de İngiliz Armstrong şirketine *Reşadiye* dretnotunu sipariş vermiş, Brezilya Hükümeti tarafından yaptırılmakta olan *Riodejenero* dretnotunu ise *Sultan Osman* adıyla satın almıştır.⁷⁶

Yunanistan'ın 1909 yılında satın aldığı *Averof* zırhlısı, Yunan donanmasına tartışmasız bir üstünlük kazandırmıştır. Balkan Harbi'nde Ege'de deniz üstünlüğünün tamamen Yunanlılarda olması, Garp Ordusu'na deniz yoluyla ikmal ve bütünleme yapmayı imkânsız kılmıştır. Bu mağlubiyet Girit, Ege Adaları ve hatta bütün Balkanlara malolmuştur. Yaşanan kötü tecrübe donanma geliştirme projesinin ne kadar isabetli olduğunu bir kez daha göstermiştir. Osmanlı donanmasının iki dretnotla takviye edilmesi, Yunanistan'ın Ege'deki deniz üstünlüğünün sonu anlamına gelecektir. Bu durum Atina'yı çok rahatsız etmiş⁷⁷ ve dretnot temin etme gayretine sevk etmiştir. Yunanistan yoğun bir gayret göstererek Haziran 1914'de ABD'den *Mississippi* ve *Idaho* dretnotlarını almayı başarmıştır. Bu durumda Osmanlı Devleti çok arzu ettiği Ege'deki deniz üstünlüğünü bir an evvel sağlamak için *Sultan Osman* ve *Reşadiye* gemilerini beklemeye başlamıştır.⁷⁸

Halil Menteşe, *Sultan Osman* ve *Reşadiye* zırhlılarına verilen önemi şöyle aktarır; "*Brezilya hükümeti İngiltere'de inşası biten zırhlısını satmak için teklifte bulunmuştu. Averof'u Yunanlılara kaptırdığımızın acısı, yüreğimizde idi. O günkü şeraite göre para bulmakta çok müşküldü. Fransız Perrier Bankası geminin bedeli olan iki buçuk milyon lirayı ikraza muvafakat etmişti. Fakat şerait çok ağırdı. Maliye nazırı Menemenlizade Rifat Bey mukaveleyi imzada tereddüt gösteriyordu. Talat mukaveleleri hazırlatmış, Heyet-i Vükela odasının yanındaki odaya bankanın represantanını da getirmiş, Heyet-i Vükela içtima halinde idi. Rifat Bey'e hitaben: - 'Beyim adam geldi' dedi. Rifat Bey; -'Canım Talat Bey nasıl imza edeyim bu mukaveleyi?' der demez Talat heyecanla kalktı, Rifat Bey*

75 Lawrence Sondhaus, "Deniz Gücü ve Deniz Savaşları", Dretnot, Tank ve Uçak, Modern Çağda Savaş Sanatı (1815-2000), (Ed.Jeremy Black), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s.195.

76 E.Arslan, "Goben ve Breslav'ın Alınmasının...", s.74; S.Güvenç, Birinci Dünya Savaşı'na..., 50-51.

77 Cemal Paşa, Haziran 1914'de İngiliz Akdeniz Donanması Komutanı Amiral de Robeck'in kendisine şunları söylediğini aktarır; "Sultan Osman'ın Osmanlı sularına gelmesi Yunanlıları son derece korkutuyor. Bu istenmeyen sonucun gerçekleşmesine engel olmak için her türlü vasıtaya müracaatı arzu ediyorlar. Benim aldığım malumata göre, İngiltere'de gemi daha son tecrübelerini yapmazdan evvel birtakım fedailer vasıtasıyla gemiyi tahrip ettiremezlerse, Osmanlı sularına gelmek üzere yola çıktığı sırada Cebelitarık taraflarında bir Yunan denizaltısı vasıtasıyla batırınaya teşebbüs edecekler ve buna da muvaffak olamazlarsa, geminin Yunan sularından geçişi sırasında bütün Yunan donanmasıyla gemiye hücum etmeyi bile göze alacaklardır." Cemal Paşa, bu sözlerin kendisini korkutmak ve Sultan Osman hazır olsa bile Reşadiye bitene kadar İngiltere'de bekletmeye ikna etmek için söylendiği düşüncesindedir. (Cemal Paşa, Hatıralar, s.114.)

78 E.Arslan, "Goben ve Breslav'ın Alınmasının ...", s.80-82.

merhumun zayıf vücudunu kuvvetli bazularının arasına aldı, büyük bir heyecanla; --'Beyim adaları alacağız, santim düşünecek halde değiliz' dedi."⁷⁹ Cemal Paşa da yakın gelecekte Yunanistan ile bir mücadeleye girişilmesinin muhakkak olduğu, buna hazır olmak için bir an evvel donanmanın güçlendirilmesi gerektiği kanaatindedir.⁸⁰

Nitekim *Sultan Osman* dretnotunun teslim alınması için Rauf (Orbay) Bey ve gemi mürettebatı 1914 baharında İngiltere'ye gönderilmiştir. Geminin son taksiti olan 700 bin lira ödenmiş, teslim işlerini bir an önce bitirmek için tecrübelerin bir kısmında da vazgeçilerek fabrika ile 2 Ağustos 1914 günü geminin teslimi konusunda mutabık kalınmıştır. Ancak taksidin ödenmesinden sonraki gün için kararlaştırılan sancak çekme töreninden yarım saat evvel İngilizler tarafından Sultan Osman'a el konulmuştur. İngiltere Sultan Osman'dan sonra, Vickers tezgahlarında inşası tamamlanan Reşadiye zırhlısı ile daha önce pazarlığı yapılmış olan iki torpido destroyerine de el koymuştur. İngilizler tarafından yayınlanan bir beyanname ile hangi devlete ait olursa olsun, İngiliz tezgahlarında inşa edilmekte olan harp gemilerinden hiç birinin hiçbir vesile ile İngiltere kıyılarından ayrılamayacağı tebliğ edilmiştir.⁸¹

İngiltere'nin gemilere el koyma kararında, Donanma Bakanı Winston Churchill'in önemli etkisi olmuştur. İngilizler, *Sultan Osman* gibi dönemin en güçlü gemilerinden birini kaybetmek istememiştir. Ayrıca bu geminin bir şekilde Almanların eline geçmesinden korkuyorlardı.⁸² İngiliz yönetiminin gemilere el koyma kararında etkili olan düşünce Osmanlı Devleti'nin durumu için kabul ettikleri "seçeneksizlik" varsayımdır. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin harbe girmesini istemiyordu. Ancak bu uğurda fedakârlıkta bulunmayı gerekli görmüyordu. Londra'ya göre Osmanlı Devleti için tarafsızlığını muhafaza etmek dışında bir seçenek mümkün değildir.⁸³ Savaşın ilk aylarında Osmanlı Devleti'ne yönelik İngiliz diplomasisi hep bu 'seçeneksizlik' varsayımından hareketle yürütülmüştür.⁸⁴ Ancak bu varsayımın geçerli olmadığı kısa zamanda ortaya çıkacaktır.

Parası büyük oranda halktan iane olarak toplanan ve heyecanla beklenen dretnotlara el konulması, ülkede büyük bir hayal kırıklığı ve İngiltere'ye karşı öfke yaratmıştır. Olay yoğun şekilde protesto edilmiş, ülkenin değişik köşelerinden gazetelere ve İngiliz elçiliğine pek çok protesto telgrafi çekilmiştir. Behice isimli bir kadın tarafından elçiliğe gönderilen bir telgrafta şunlar ifade edilmekteydi; "*Dişimizden tırnağımızdan artırarak aldığımız gemileri böyle bir zamanda almanız doğrusu bize fena dokundu... Sen bizim iki gemimizi aldın. Allah da sizin inşallah tekml gemilerinizi Alman donanmasına çığnetir, amin.*"⁸⁵

I. Dünya Harbi'ne yedek subay olarak katılan ve başından itibaren savaş aleyhinde fikirlere sahip olan İ.Hakkı Sunata, gemilere el konulmasının toplumda infial yarattığını aktarır. Sunata'ya göre İngiliz Hükümeti'nin davranışı devletler hukukuna uygundur. Ancak milletin en fakir kısmının bile yaptığı yardımlarla alınan gemilere el konması vicdanları yaralamıştır. Balkan Harbi mağlubiyetinin biraz da deniz kuvvetlerinin yokluğundan

79 "Halil Mentеше'nin Hatıraları", Cumhuriyet, 9 Kasım 1946.

80 Cemal Paşa, Hatıralar, s.100.

81 Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945), (Yay. Haz. Orhan Selim Kacaoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2005, s.5.

82 S.J Shaw, Birinci Dünya Savaşı'nda..., s.547; David Fromkin, Barışa Son Veren Barış, s.52.

83 Feroz Ahmad, "Great Britain's Relations with the Young Turks, 1908-1914", Middle Eastern Studies, 2/4, 1966, s.325.

84 S.Güvenç, Birinci Dünya Savaşı'na..., s.71-72.

85 M.Beşikçi, Birinci Dünya Savaşı'nda ..., s.56.

ileri geldiğine inanıldığından bu iki zırhlıya büyük umutlar bağlanmıştır. Sunata, hukukî sebebinin bildiği halde hırsından neredeyse ağlayacağını söyler.⁸⁶

Gazeteci Ahmet Emin Yalman da bu zırhlılar sayesinde Osmanlı donanmasının Yunan donanmasına üstün geleceğine inandıklarını, bu nedenle halkın varını yoğunu vererek Donanma Cemiyeti'ne yardım ettiğini yazar. İngilizlerin bu zırhlıların önce hareketine mani olmaları, sonra tazminat vermeden bunlara el koymaları Türk milletini can yerinden vurmuş, halkın İngiltere aleyhindeki hisleri feveran haline gelmiştir.⁸⁷

Kamuoyunda gemilerin alıkonulması meselesinde Rusya'nın etkili olduğu fikri hakimdir.⁸⁸ Aynı günlerde Yunanistan'ın ABD'den aldığı *Mississippi* ve *Idaho* zırhlılarının, *Kilkis* ve *Limnos* olarak Yunan donanması katıldığı öğrenilmiştir. Bu olay kamuoyundaki hayal kırıklığı ve öfkeyi daha da arttırmıştır.⁸⁹ Bu koşullarda *Goeben* ve *Breslau* gemilerinin gelişi coşkuyla karşılanacaktır. 11 Ağustos 1914 tarihli İkdam gazetesinde olay şöyle duyurulmuştur: "*Osmanlılar müjde... Almanya hükümetinin Goeben ve Breslav zırhlılarına hükümet-i Osmaniye tarafından seksen milyon marka satın alınmıştır. Yeni zırhlılarımız Çanakkale'den içeri girmiştir. Bugün limanımıza geliyor.*" Aynı gazetenin 12 Ağustos tarihli sayısında ise şunlar yazıyordu; "*Hükümetimizin, bütün efrad-ı milleti sevincinden ağlatan muvaffakiyet-i fevkaladesinden olarak Almanlardan "Goeben" ve "Breslav" sefinelerinin satın alınması haberi dün sabahdan beri şehrimiz ahalisini tasvire sığmaz bir şok ve galeyan içinde yaşatmıştır.*"⁹⁰

Ahmet Ağayef 12 Ağustos 1914 tarihli yazısında; harp karşısında tüm devletler kuvvetlerini toplamaya çalışırken Osmanlı Devleti'nin bir hıyanete maruz kaldığını, bu hıyanetin yalnızca Osmanlılarda değil bütün İslam aleminde tepkiyle karşılandığını belirtmiştir. Ağayef, İngilizlerin dostluğuna güvenilemeyeceğini, yüz milyonlarca Müslüman ahaliyi tahakkümü altında bulunduran İngilizlerin "Hilafet-i Osmaniye'nin güçlü olmasını istemeyeceğini" belirterek "maskeleri düşen" İngilizlerin açıktan düşmanlığa başladığını vurgulamıştır. Ona göre; Almanya'nın deniz kuvvetlerinin iki önemli parçasını Osmanlı Devleti'ne vermesi büyük bir hayırhahlık (cömertlik) nişanesidir. Almanya'nın gemileri para karşılığı vermiş olmasının da bir önemi yoktur. Yalnızca Osmanlılar değil, üç yüz milyonluk âlem-i İslam da Almanya'ya büyük şükran duyguları içindedir.⁹¹

Bu dönemde Erkan-ı Harbiye'de görev yapan yarbay Friedrich Freiherr Kress von Kressentein'e göre seferberlik emrinin ilanı ne halkta ne de basında hiçbir coşkunluğa sebep olmamıştır. Ancak İngiltere'nin Sultan Osman ve Reşadiye gemilerine el koyması basında ve İstanbul sokaklarında bir nevi harp havası ve kin galeyanı yaratmıştır. Osmanlı kamuoyunun Almanya lehine dönmesinde *Goeben* ve *Breslau* gemilerinin

86 İ. Hakkı Sunata, Gelibolu'dan Kafkaslara I. Dünya Savaşı Anıları, (Yay. Haz. Kansu Şarman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.21-22.

87 A.E.Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim..., s.245.

88 Mahmut Muhtar, Maziye Bir Nazar, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.126.

89 M.Aksakal, Harb-i Umumi Eşiğinde, s.127.

90 İkdam, 11-12 Ağustos 1914, s.1; Cemal Paşa, Alman zırhlılarının gelişiyle ilgili basında yapılan yayınları bizzat yönlendirdiğini itiraf eder; "Sultan Osman'la Reşadiye'nin İngilizler tarafından müsaderesine karşılık, işte şimdi diğer iki gemi elde etmiş olduğumuza dair pek hareketli makaleler neşretmelerini basın mensuplarından rica ettim." (Cemal Paşa, Hatıralar, s.135.)

91 Ahmet Ağayef, "Goeben ve Breslau", Tercüman-ı Hakikat, 12 Ağustos 1914.

Osmanlı donanmasına katılmasının önemli etkisi olmuştur.⁹² Yarbay Hans Kannengieser de İngilizlerin bu kararının Almanya lehine önemli sonuçlar doğurduğunu söyler. Kannengieser'e göre İngilizler gemilere el koyarak, istemeyerek de olsa Almanların lehine büyük bir propaganda yapmıştır. Alman zırhlılarının gelişi, Osmanlıların Almanlara karşı duyduğu minnetterliği çok artırmıştır.⁹³

Kazım Karabekir de Alman zırhlılarının kamuoyunda Almanya lehine yarattığı havaya değinerek şunları aktarır; *"...Buna bir de İngiltere'nin kendi tezgahlarında yaptırdığımız ve parasını da verdiğimiz dretnotlarımızı gasp etmesi ve Almanların buna karşılık yapar gibi, iki harp gemisini İstanbul'a sokmaları eklenirse, Cihan Harbi'nin ilk safhalarında Almanlara karşı gösterilen itimat ve sevginin sebebi anlaşılır."*⁹⁴ Ahmet Emin Yalman da Almanya'nın o sırada kendi hesabına bundan daha tesirli bir propaganda yapamayacağı kanaatindedir.⁹⁵

4. Kamuoyunun Şekillenmesinde Cemiyetlerin ve Basının Rolü

I. Dünya Harbi öncesinde Osmanlı kamuoyunun şekillenmesinde II. Meşrutiyetle yaygınlaşan cemiyetleşme olgusunun önemli etkisi olmuştur. Tarık Zafer Tunaya, Meşrutiyetin ilk beş yılında sayılamayacak kadar cemiyet kurulduğunu, bu cemiyetlerin toplumun kendini bulma atılımını temsil ettiklerini söyler.⁹⁶ Ancak İttihat ve Terakki yönetiminin 1910'dan itibaren otoriterleşmesi ve bu eğilimin Babıali Baskını (1913) sonrasında zirveye çıkmasıyla bu durum değişmiştir. II. Meşrutiyet'le başlayan ve çok sesliliğe müsaade eden liberal iklim kısa sürede yok olmuş ve İttihatçıların düşünceleri ile uyumayan sivil toplum örgütlerine yaşam hakkı tanınmamıştır.⁹⁷

Gerek savaş öncesinde, gerekse savaş yıllarında Osmanlı "sivil" toplum alanı iki cemiyetin önemli derecede etkisi altında kalmıştır. Bunlar "Donanma-yı Osmanî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti" (Osmanlı Donanma Cemiyeti) ve "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti"dir. Daha önce değinildiği gibi Donanma Cemiyeti, kamuoyunun donanmanın önemi konusunda bilinçlendirilmesi amacıyla 1909'da kurulmuştur. Cemiyetin kurulmasında, Alman Donanma Cemiyeti'nin başarıları örnek olmuştur. Cemiyetin en önemli faaliyeti, savaş ve nakliye gemileri alınabilmesi için yardım kampanyaları düzenlemektir. Cemiyetin asıl başarısı *Sultan Osman* ve *Reşadiye* dretnotlarının alımı için düzenlediği yardım kampanyası olmuştur.⁹⁸ Devlet tarafından önemli destek gören cemiyet, kapsamlı bir

92 Friedrich Freiherr Kress von Kressentein, *Son Haçlı Seferi, Kuma Gömülen İmparatorluk, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s.8-9.*

93 Hans Kannengieser, *Çanakkale Cehenneminde 500 Alman, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2015, s.35-36.*

94 K.Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.175.*

95 "Hele Donanma Cemiyeti'nin parasıyla Londra'da yapılan Sultan Osman ve Reşadiye zırhlılarına el konunca, taksitleri bile geri verilmeyince, buna karşı Almanya Goeben ve Breslau harp gemilerini 11 Ağustos'ta Çanakkale'ye yetiştirip el konan harp gemilerinin yerini almak üzere Türkiye'ye devredince, Türk umumi efkarını Almanya lehine bir coşkunluk sarmıştır. Almanya'nın o sırada kendi hesabına bundan daha tesirli bir propaganda yapması imkansızdı." (A.E.Yalman, *Yakın Tarihte...*, s.254.)

96 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler I, İkinci Meşrutiyet Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.19.*

97 T.Z.Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, s.401-403; M.Beşikçi, Birinci Dünya Savaşı'nda ..., s.49.*

98 Ahmet Emin Yalman'a göre cemiyetin faaliyetleri resmi politikanın ürünüydü; "Ondan sonra da Türk siyasetinin hedefi, Donanma Cemiyeti yoluyla umumi efkar harekete getirmek, Yunanistan'a karşı deniz üstünlüğüne kavuşmak vadisinde kaldı." (A.E.Yalman, *Yakın Tarihte...*, s.217.)

militarist-milliyetçi propaganda yürütmüştür.⁹⁹ Cemiyetin yayın organı olan “Donanma Mecmuası” bir yandan Osmanlı kamuoyunda güçlü bir donanmanın gerekliliğine dair farkındalık yaratmaya çalışırken, diğer yandan imparatorluğun parçalanması tehdidini bertaraf etmeye yönelik daha genel bir siyasî hedef için bir tür ‘forum’ işlevi de görmüştür. Donanma Mecmuası, imparatorluğun selameti açısından harbin elzem olduğuna, harbin bir “millî diriliş” fırsatı sunduğuna ve seferberliğin desteklenmesine yönelik yoğun bir yayın faaliyeti yürütmüştür.¹⁰⁰

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ise Balkan Harbi’nin sıkıntılı günlerinde, 1 Şubat 1913’de kurulmuştur. Balkan Harbi’nin yarattığı düş kırıklığı, öfke ve korku cemiyetin faaliyetlerinde belirleyici olmuştur. Kültür ve sağlık alanının yanında askeri bir amaca dayanan cemiyet, halkı savaşa hazırlamayı önemli bir hedef olarak belirlemiştir. Cemiyet nizamnamesinde bu amaç açıkça dile getirilmiştir; “...meydan-ı harbe koşabilecek kuvveti, idmanı, inşirahı verecek esbab-ı terbiyeyi tehiye ve te’min etmek ve alam ve mesaib-i harbin teskinine muavenet ve milletin refah ve saadet-i haline ala-kadr-il imkan gayret eylemeğe mükellefdir.”¹⁰¹ Cemiyet, sürdürdüğü sosyal ve kültürel çalışmalar yanında, gerek Balkan Harbi’nde gerekse I. Dünya Harbi’nde orduya gönüllü katılımı sağlamak için faaliyetler yürütmüştür.¹⁰²

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti de Donanma Cemiyeti gibi, halkı savaş için mobilize etmek ve harp lehinde kamuoyu oluşturmak için faaliyet göstermiştir.¹⁰³ Bu cemiyetler, sıkıyönetim ve seferberlik dönemlerinde uygulanan kontrol ve sansür rejiminin baskısına maruz kalmadan hükümet desteğiyle faaliyetlerini yürütmüştür. Her iki cemiyet de yaptıkları yayınlar, tertipledikleri konferanslar ve dönem boyunca yapılan mitinglere verdikleri destekle Osmanlı kamuoyunun harp lehinde şekillenmesinde etkili olmuştur.

Osmanlı kamuoyunun harp lehinde şekillenmesinde basın da önemli etkisi olmuştur. Basın üzerindeki kontrol iki yolla sağlanmıştır. Birincisi, harbin başlamasıyla basının Havas ve Reuters gibi İtilaf devletlerine yakın haber ajanslarıyla bağlantısı kesilmiş ve dış haberleri tamamen Alman Wolff ajansından almaya başlamıştır. Bu nedenle harp boyunca gelişmeler Alman bakış açısından tek yönlü olarak izlenebilmiştir.¹⁰⁴ Ayrıca Osmanlı Hükümeti’nin yabancı posta faaliyetlerini durdurmasıyla İngiliz ve Fransız gazetelerinin ülkeye girişi büyük oranda kısıtlanmıştır. Göz ardı edilmemesi gereken bir husus Alman Büyükelçiliğinin, Alman yanlısı yayın yapılması için bazı gazetelere yaptığı yardımlardır. Hilmi Bengi, Wangenheim’ın Berlin’e *İkdam*, *Tanin* ve *Sabah* gazetelerine 1000’er lira, *Tasvir-i Efkar* ve *Tercüman-ı Hakikat’e* 500’er altın lira yardım yapıldığı yönünde bir rapor gönderdiğini aktarır. Ayrıca Alman İstihbarat Bürosu tarafından bu gazetelere

99 Nadir Özbek, iane kampanyaları sırasında hükümet çevrelerinin Donanma Cemiyeti’ne doğrudan yardım sağladığını, cemiyetin bu kampanyaları sanki Dahiliye Nezaretî’nin bir dairesiymiş gibi yürüttüğünü belirtir. (Nadir Özbek, Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet (1876-1914), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 297-303.)

100 M.Beşikçi, Birinci Dünya Savaşı’nda ..., s.53.

101 T.Z.Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, s.475-477.

102 Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin yürüttüğü faaliyetlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Nazım H. Polat, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

103 N.Özbek, Osmanlı İmparatorluğu’nda..., s.306; M.Beşikçi, Birinci Dünya Savaşı’nda ..., s.58.

104 Hilmi Bengi, “Birinci Dünya Savaşı’nın Başlangıcında Türk Basınının Yaklaşımı ve Haber Değerlendirme Biçimleri”, 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 390.

haber, makale ve fotoğraflar servis edilerek, Türk basınına yönelik izlenen politika desteklenmiştir.¹⁰⁵ Ahmet Emin Yalman da Almanların bir kısım Türk gazetelerini para ile satın aldığını ve böylece Osmanlı kamuoyunu devamlı bir baskı altında tuttuklarından bahseder.¹⁰⁶

Osmanlı basınıni kontrol altında tutmanın başka bir yolu olarak da gazete kağıdı temini meselesi kullanılmıştır. Gazete kağıdı satın alma ve bunu Osmanlı İmparatorluğu'na ithal etme tekeli Alman ve Avusturya-Macaristan Büyükelçiliklerine tanınmıştır. Bu sayede bahsi geçen büyükelçilikler, gazetelerin kendi ülkelerine yönelik haber politikasına göre kağıdın fiyatını ve miktarını ayarlayarak gazeteleri baskı altına alabilmiştir. Buna karşın bir grup gazeteci kağıt teminini Matbuat Cemiyeti vasıtasıyla doğrudan Almanya'dan yaparak büyükelçiliklerin baskısından kurtulmaya çalışmış ancak bunun çok az etkisi olmuştur.¹⁰⁷

Basın üzerindeki kontrol, seferberliğin ilanı ile uygulamaya geçen sıkı bir sansür rejimi ile zirveye çıkmıştır. 7 Ağustos 1914 tarihli Talimatnâme'ye göre; yeni ajans veya gazete kurulamayacak, gazeteler ek baskı yapamayacak, gazeteler dağıtımdan önce İstanbul Postanesi'ndeki sansür odasında kontrol edilecek ve sansür memurunun uygun görmesi durumunda yayınlanacaktır. Ordu ve donanma ile ilgili her türlü bilgi, iç ve dış politikayla, yabancı diplomatlarla, malî durumla, sağlıkla ilgili bilgiler sansüre tabiidir.¹⁰⁸ O kadar ki Karabekir, Dahiliye Nezareti'nin Tanin haricinde bütün gazeteleri kapatmayı düşündüğünü aktarır.¹⁰⁹

Ahmet Emin Yalman, uygulanan baskı ve sansür rejiminin harbe muhalif olan kesimlerin sesini duyurmasını engellediği kanaatindedir. Yalman'a göre harp propagandası açıkça ele alınmış, harp taraftarlığı cereyanı her tarafı sarmıştır. Bütün gazeteler bu istikamette dil kullanmaya başlamışlardır. Vatandaşların büyük çoğunluğu Balkan Harbi'nin facialarından sonra, büyük devletlere karşı harbe girişmeyi fena karşılıyordu. Fakat bunlar teşkilatsızdılar. Memleketteki bütün teşkilatlı kuvvetler, harp taraftarlarından mürekkep bir azınlığın elindedir.¹¹⁰

105 H.Bengi, "Birinci Dünya Savaşı'nın...", s. 398.

106 A.E.Yalman, Yakın Tarihte..., s.254.

107 A.E.Yalman, Yakın Tarihte..., s.366.

108 Sansür Talimatnamesi'nin matbuatla ilgili maddeleri şöyledir;

"50- Bilumum matbûatın sansür ta'limâtına riâyet etmeleri mecburidir. Aksi sûretle hareket eden gazete veya ajanslar ya derhal lağvolunur veya muvakkat müddetle tatil sûretiyle tecziye edilir. Lağvolunanlar bir daha hiçbir nâm ile intişâr edemez. Müdür-i mes'ulleri de Divan-ı Harb-i Örfî'ye tevdi' olunur.

51- Seferberliğin devamı müddetince yeniden hiçbir nâm ile hiçbir gazete veya ajans intişâr edemez.

52- Her türlü ilâveler ve addition tarzında mükerrer tab'lar memnû'dür. Her gazete evvelce olduğu gibi yevmiye bir defa intişâr edebilir.

53- Haricden gelen ve sansür elinden geçmeyen hiçbir telgrafi ajanslar neşredemez.

54- Pâyitahtda intişâr eden bi'l-cümle cerâid sabahleyin neşr olunacak nüshalarının provalarını gece zevâfî saat dokuzdan on ikiye kadar, akşam nüshalarının provalarını da gündüz on ikiden dörde kadar İstanbul Sansür Müfettişliği'ne tevdi' ederler ve gazetelerinin tamamen kontrol edildiğini müş'ir zîrine (ta'limâta mutabıkdır) kaydıyla sansür memuruna ve nöbetçi sansür zabıtine imzalattıktan sonra gazetelerini neşredebilirler. Ve intişâr eden nüshalardan birini tekrar sansür memuruna kontrol için gönderirler.

55- Sansür tarafından çözülmüş olan veya imzalanmamış bulunan mevâddin neşri o gazete veya ajansın lağvını ve müdürünün Divan-ı Harb'e tevdi'ini mücib olur." (BOA, HR. MA, 1177/15-18; Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul, 2013, s.125-126.)

109 Karabekir şunları yazar; "Talat Bey'le yalnız makamında değil, hususi hayatında müsteşarlık yapan İsmail Canbulat Bey, bana bu kararın esbab-ı mucibesini söylemekten çekinmedi: '-Korktuğumuz, diğer gazetelerin harp aleyhtarlığı yapmasıdır.' " (K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.232.)

110 A.E.Yalman, Yakın Tarihte..., s.259-260.

Nitekim Kazım Karabekir, basının kamuoyunu harbe hazırlamak için şu konuları özellikle işlediğini belirtir; *“1.Almanların galebesi muhakkaktır. 2.İslamların kurtuluş zamanıdır. Fırsat kaçırılmamalıdır. 3.Alem-i İslam ihtilallere kalkabilmek için Halife'nin emrini belkiyor. 4.Balkan devletlerinden Romanya, Bulgarya ve Yunanlıların, Almanlar aleyhine harbe girmelerine ihtimal yoktur... 5...Rusya'daki Türkler Sultan'ın arkasından gideceklerinden Rusya parçalanacaktır.”*¹¹¹

5. Türkçülük Cereyanı ve Propaganda

Bilindiği gibi Balkan Harbi ile Osmanlılık siyaseti iflas etmiş, Türkçülükten Turancılığa uzanan milliyetçi akımın önü açılmıştır. Türk Yurdu ve Türk Ocağı gibi kuruluşlar geleceğe yönelik ideoloji ve politikaların oluşturulduğu platformlar haline gelmiştir. Bu süreçte İttihat ve Terakki liderliği, içindeki ılımlı unsurları ve azınlık temsilcilerini devre dışı bırakarak Türkçü-İslamcı unsurların kontrolüne geçmiştir.¹¹²

Ağustos-Kasım 1914 tarihleri arasında, Turancı-Panislamist söylemli yoğun bir savaş propagandası yürütülmüştür. Bu propagandaya göre, Mısır ve Kafkasların fethi için savaş fırsatı kaçırılmamalıdır. Böylece Turan'a ulaşılacak ve İslam birliği sağlanacaktır. Türkçü hareket bu etkinliğe kendiliğinden ve dağınık bir biçimde değil, bir emir doğrultusunda ve belirli bir merkeze bağlı olarak, sistemli bir biçimde girişmiştir.¹¹³

Karabekir, İttihat ve Terakki erkânının yürütülen savaş propagandasında önemli etkisi olduğu fikrindedir. Bu süreçte Ziya Gökalp'in etkili olduğunu söyleyen Karabekir şunları ifade etmiştir; *“Ziya Gökalp, merkez-i umumide her gün Turancılık mefkuresini işliyordu. Bu suretle merkez-i umumi, Turan mefkuresinin tahakkuku için fırsat gözlemeye başlamıştı... Merkez-i umumi bu suretle cephelede faaliyete girerek, Osmanlı Devleti'ni harbe sürüklemekte daha müessir bir rol alıyordu. Çünkü onlarca, 'Turan İmparatorluğu' kurmak için vakt-i mevud gelmişti! Bu fırsatı kaçırmak cinayetti.”*¹¹⁴ Bu eğilim, basın ve edebiyat yoluyla kamuoyuna mal edilmeye çalışılmıştır; *“Balkan Harbi felaketi, ne gariptir ki bizde yeniden 'İttihad-ı İslam'cılık ve 'Turancılık' ideallerinin münebbihi oldu! Her iki fikir de ayrı ayrı kendisine alemdarlar ve taraftarlar buldu ve envai neşriyat ve propagandalarla bu idealler, zavallı Anadolu Türkü'nün efkar-ı umumiyesi haline getirilmek için, işlendi durdu.”*¹¹⁵

Karabekir gibi Ali İhsan Sabis de, İttihat ve Terakki erkânının savaş propagandasında önemli rolü olduğunu söyler. Sabis'e göre, Tanin gazetesindeki harp taraftarı neşriyat İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nin ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in tensibiyle yapılıyordu. Tanin'deki neşriyatın ilk seferberlik günlerinden itibaren kamuoyunu harbe hazırlamak maksadına matuf olduğu aşıkardı. Hükümet resmen tarafsızlık ilan etmiş olsa da matbuatta, özellikle de Hükümetin kontrolündeki Tanin gazetesinde Turan istilasından, Turanın hakiminin sultan olacağından bahseden yazılar yazılması dikkate değer.¹¹⁶

111 K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.246.

112 K.Karpat, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci...”, s.124.

113 E.Köroğlu, Türk Edebiyatı ve ..., s.169.

114 K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.144-145.

115 K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.171.

116 A.İ.Sabis, Harp Hatıralarım, c.1, s.200, 204.

Turancı propaganda, halkın duygularına hitap edecek şekilde şiirler ve marşlarla yürütülmüştür. 8 Ağustos 1914 tarihli *Tanin* gazetesinde Ziya Gökalp'in *Kızıl Destan* şiiri yayınlanmıştır;

"Düşmanın ülkesi viran olacak!

Türkiye büyüyüp Turan olacak!

...

İngiliz gasp etti Sultan Osman'ı.

Bununla tutacak Hint'i, Umman'ı!

İslamlık tanıdı kimdir düşmanı.

Çok geçmez ki mesut bir an olacak!

Düşmandan öc alan kuran olacak!"¹¹⁷

Şevket Süreyya Aydemir ise, talingâhlarda askerlere Turancı marşlar söyletildiğini yazar;

"Türküz, ederiz daima iftihar,

Hilkatle başlar tarihimiz var,

Kalplerde Türklük aşk ile çarpar,

Yok bize başka yar...

Önde sancak, elde süngü, kalbde tanrı biz,

Dünya'ya hakim olmak isteriz,

Mabedimiz Türk ocağı, kabemiz de yüce parlak Turandır,

Hep ancak..."¹¹⁸

Yahya Kemal Beyatlı, bu dönemde biri menfi, diğeri müspet iki fikrin hakim olduğunu yazar. Menfi kanaate göre, Osmanlı Devleti Boğazları açamazdı, çünkü İtilaf Devletleri'ne güvenilemezdi. Boğazlardan girerlerse bir daha çıkmazlar ve İstanbul'u Rusya'ya peşkeş çekerlerdi. Müspet kanaate göre ise Kafkasya ve Mısır'ı almaksızın Osmanlı Devleti varlığını sürdüremezdi. Mısır'ın pamuğu ve Kafkasya'nın petrolünden vazgeçilemezdi. Özellikle bu ikinci kanaat işitiliyordu. Kafkasya ve Mısır fütuhati ortada en fazla tedavül eden sikke idi. Beyatlı'ya göre Osmanlı Devleti'nin başına gelen bütün belalar, iki milyon gencin ölümü, vatanın her taraftan nihayet Polatlı'ya kadar istilası hep bu fikirden çıkmıştı.¹¹⁹

Harp lehinde yürütülen propaganda faaliyeti basınla sınırlı kalmamıştır. Okuma yazma

117 "Seferberlik vardır yazdı ilanlar.

Koşunuz orduya gürbüz arslanlar!

Türkoğlu değildir evde kalanlar.

Yiğitlik vaktidir meydan olacak!

Yeryüzü korkağa zindan olacak.

Macar dedi: Sanma, kalmak isterim.

Atımı meydana salmak isterim.

Türklerin öcünü almak isterim.

Altay yurdu büyük vatan olacak!

Turan'ın hakimi Sultan olacak!" (Tanin, 26 Temmuz 1330 (8 Ağustos 1914))

118 Ş.S.Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.77.

119 Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, Baha Matbaası, İstanbul, 1973, s.132-133.

oranının düşük olduğu Osmanlı toplumunda sözlü propagandaya da önem verilmiştir. Ali İhsan Sabis, milleti harbe hazırlamak ve harp lehinde kamuoyu oluşturmak için bir yandan neşriyatla uğraşırken, diğer yandan İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nin kararıyla bazı mebusların konferanslar vermek üzere memleketin değişik bölgelerine gönderildiğini yazar.¹²⁰

Kazım Karabekir, Almanların Osmanlı efkar-ı umumiyesini ustalıkla kullandıkları kanaatinde. Turancılık ve İslamcılık cereyanları Almanlar tarafından da dikkatle işlenmiştir. Almanların bu zeminde yazdıkları eserler, makaleler bazı Osmanlı muharrirleri elinde bilmeyerek millileştirilmiş ve bu suretle 'İslam Birliği' ve 'Turan Birliği' gibi iki büyük dava Anadolu Türk'ünün omuzlarına yüklenmiştir.¹²¹ Karabekir'e göre; harp başladığı zaman halkın müşterek duygusu Rusya'nın mağlup ve perişan olması, parçalanması olmuştur. İşte halkın ruhuna sinmiş olan 'Rusya'ya karşı nefret ve intikam duygusu', Almanlarla birlikte harbe girişmek arzusunu efkar-ı umumiye haline getirmeye çok müsait bir ortam yaratmıştır.¹²²

Balkan felaketiyle gelişme gösteren Turancı-Panislamist akım ve I. Dünya Harbi ile başlayan yoğun propaganda, özellikle eğitilmiş genç kuşak üzerinde etkili olmuştur. Rahmi Apak bu havayı şöyle aktarır; *"Almanlar, Müslüman Türkiye'nin İslam alemi üzerinde tesirinden maada Rusya'da yaşayan otuz kırk milyon Türk'ün maddi ve manevi yardımlarından ümit belediklerinden, Kuzey İran ve Türkistan bölgelerinde Ruslara güçlük çıkaracak hareketlerin icrasına Türkiye'yi teşvik ediyorlar. Hem Panturanizm ve hem de Panislamizm hülyaları içinde yaşayan İttihatçılar ise böyle sergüzeştlerle girmek için yanıp tutuşuyorlardı. İlk olarak, bu bölgelerde kuvvetlice bir sergüzeşt seferi için Enver Paşa'nın amcası Albay Halil kumandası altında Beşinci Seferi Kuvvet adı altında kuvvetli bir tümen kuruldu, o zaman ben de heyecanlı Türkçü ve Turancı idim... Turan'a gidiyorduk. İran Azerbaycanı'na girip Azeri Türklerini ayaklandıracak, sonra Türkistan'a sızacak, oradaki Türklüğü silahlandıracak ve büyük Turan davası için çalışacaktık."*¹²³ Ancak, Beşinci Kuvve-i Seferiye, 1915 başında 3. Ordu'nun mağlubiyeti üzerine daha İran sınırını dahi geçmeden geri çevrilerek Erzurum'a gönderilecektir.

Harbe yedek subay olarak katılan ve Kafkas Cephesi'nde esir düşen Faik Tonguç, eğitilmiş gençlerin çoğunlukla Turancılık akımının etkisi altında olduğunu söyler. Bu gençler, Türk Ocağı gibi cemiyetlerin ve Türk Yurdu gibi gazete ve dergilerin tesiri altında kalmış ve Turancılık cereyanı hemen bütün memleketi sarmıştır. Tonguç, Turancılık'ın ne olduğunu ve Turan'ın neresi olduğunu tam olarak bilmediklerini de itiraf eder. Yalnız genel olarak Türk ırkının yaşadığı tüm ülkeleri kapsadığını düşünmüşlerdir. Tonguç'a göre toplumun her kesiminden gençler bu fikirleri paylaşmıştır. Hukukçular, hariciyeciler, mülkiyeliler, medreseliler, yüksekokul öğrencileri, İstanbul ve taşranın eğitilmiş gençleri bir tek emel ve idealde birleşmişlerdir.¹²⁴

120 A.İ.Sabis, Harp Hatıralarım I, s.201, 205.

121 K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.147.

122 K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.174-175.

123 Rahmi Apak, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.95.

124 Faik Tonguç şunları yazar; "Turan marşları söylemek, bir ibadet haline gelmişti... O sırada savaş başlamış, resmi bildiriler Sarıkamış ve Kars'tan söz ediyorlardı. Turan'ın fethine yetişemeyeceğimizden endişe ediyorduk." (F.Tonguç, Birinci Dünya Savaşı'nda..., s.17.)

Çanakkale ve Doğu Cephesi'nde yedek subay olarak görev yapan İ.Hakkı Sunata, her ne kadar kendisi bu fikirlerin aleyhinde olsa da yoğun bir Turancı propagandanın yürütüldüğünü aktarır; *"Ben Vefa'nın dördüncü sınıfına geçtiğim sıralarda Türk Ocağı kurulmuş ve Türk Yurdu mecmuası neşre başlamıştı... Bu arada Ziya Gökalp'in muhtelif yazıları çıkıyor: Kızıl Elma'dan, Turan'dan bahsediliyor, halka bir ülkü aşılarmaya çalışılıyordu. Halkça ve milletçe bir şeyler aranıyor, ama aranan şey bilinemiyordu... Ne yapacaktık? Önümüzde bir Turan yolu ve buna sapanların bir elinde Kuran, bir elinde Turan efsanesi."* Sunata'ya göre bunlar akıl almaz hayallerdir; *"Yüz binlerle, belki milyonlarla Türk'ün oturduğu Rumeli topraklarını bir hamlede elden çıkardık. Turan hezeyanıyla Rusya'daki milyonlarca Türkü ve Tatarı, Türk topluluğuna katmak niyetindeyiz. Bu ne akıl, bu ne izan anlayıyorum."*¹²⁵

Şevket Süreyya Aydemir, Turancılık akımıyla Balkan Harbi'nden sonra okulda tanıştığını söyler. Aydemir, dershanelerin duvarlarına asılan haritaların başına toplanıp Türk vatanının sınırlarını çizmeye çalıştıklarını, Meriç Nehri'nden Çin sınırına uzanan topraklara bakıp *"Buralarını hep biz kurtaracağız. Bunlar hep bizim!"* dediklerini aktarır. Aydemir, harbin başlamasıyla bir an evvel asker olmak ve Turan yolunu açacak harbe katılmak arzusunu duyduğunu da ekler.¹²⁶

Osmanlı kamuoyunu etkilemeye yönelik çaba gösteren sadece İttihat ve Terakki erkanı değildir. Osmanlı Devleti'ndeki Alman ricalinin tamamı da harbe giriş yönünde kamuoyu oluşturmak için yoğun bir çaba harcamıştır. Kazım Karabekir'e göre Alman İstihbarat Bürosu, doğrudan doğruya gazetelere havadisler ve hatta makaleler dağıtmıştır. Hiçbir resmi makamın bunları kontrole hakkı yoktur. İş gazetelerimizin dirayetlerine kalmıştır. Onlar da yazıları ve resimleriyle daima harbe girmenin faydalı olacağını, Almanların galip geleceğini, İtilaf Devletlerinin şimdiden perişan olmuş bulunduğunu, İslam ve Türklük alemlerini kurtarmak zamanının geldiğini işlemişlerdir.¹²⁷

Alman İslah Heyeti'ndeki subaylar da bu gayrete katılmıştır. II. Ordu Harekât Şube Müdürü Ali Fuat Erden, Alman subaylarının faaliyetleri ile ilgili şunları aktarır; *"Reisi (2. Ordu kurmay başkanı von Frankenberg) ordu erkanı harbiyesinin bulunduğu büyük bir odada, bir coğrafya atlası üzerine eğilmiş Türk erkanı harp zabitleri ile beraber, Devlet-i Osmaniye'nin bu harbi umumi neticesinde kazanacağı hududun teferruatını muhakeme etmekle meşgul buldum... Alman zabitleri her gün öğleyin Limon von Sanders Paşayı ziyaret ederek maruzatta bulunurlar ve ondan talimat telakki ederlerdi. Bu zabitanın vazifesi Türk zabitlerinin şevk ve heyecanını inkişaf ettirmek ve mütemediyen artırmak ve orduda bu surette harp lehinde bir halet-i ruhiye ihzar etmekte ve bu vazifelerini Almanlık nokta-ı nazarından cidden hakiki bir vatanperverlikle ifa etmekte idiler."*¹²⁸

125 İ. H.Sunata, Gelibolu'dan Kafkaslara... , s.12-14; Vasfi Şenözen de, dönemin ruhunu ortaya koyan bir anısını aktarır; *"Kumanda sırasında ağızından çıkan bir söz, o günün hükümetince tasarlanan, Hindistan'a kadar gidiş hülyasıyla, biraz alay eder gibi olmakla beraber, o günün genelliğini saran Türk birliği yani bugünkü anlamda Turancılık idealini de ifade ediyor gibiydi. Kumandayı şöyle verdim: 'Hazır ol! Adı adım marş! İstikamet Tıbet Yaylası!' "* (Vasfi Şenözen, I. Dünya Savaşı Yılları ve Kafkas Cephesi Anıları, (Haz. Saro Dayan), Okuyan Us, İstanbul, 2003, s.53.)

126 Şevket Süreyya Aydemir şunları yazar; *"Mektebe döndüğüm zaman, içimden her gün bir an evvel asker olmak, bir an önce harbe katılmak ihtirası taşıyordu. Hem de yerim cephe ve cephenin en ileri hattında olmalıdır diyordum. Bu cephe, Türkiye'nin dışında kalan Türk ülkelerine varan yolların geçtiği cephe olmalıydı."* (Ş.S.Aydemir, Suyu Arayan Adam, s.71.)

127 K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.249.

128 Ali Fuat Erden, Paris'ten Tih Sahrasına, Ulus Basımevi, Ankara, 1949, s.17

I.Dünya Harbi ve Osmanlı Kamuoyu: Günlük ve Hatıralar Üzerinden Bir Değerlendirme

İsmet İnönü ve Ali İhsab Sabis de benzer gözlemlerde bulunmuştur. Osmanlı Genel Karargahındaki Almanların, Osmanlı Devleti'nin harbe girişi hususundaki baskıları gün geçtikçe artmıştır. Alman subaylar tarafından, Alman zaferinin yakın olduğu ve savaşın yakında sona ereceği, Osmanlı Devleti için harbe girerek kazançlı çıkma fırsatının kaçmakta olduğu sürekli olarak telkin edilmiştir.¹²⁹

Bütün bu aktarılanlar, Osmanlı Devleti'nde harp lehinde yoğun bir propaganda ve geniş bir kamuoyu olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre harp haklı, meşru ve gereklidir. Osmanlı Devleti için harp bir intikam ve istiklal harbi olacaktır. Meclis Reisi Halil (Menteşe) Bey, 14 Aralık 1914'de Meclis'de harple ilgili olarak şunları dile getirmiştir; Cihan Harbi, Osmanlı Devleti için kısıtlı bir amaca yönelmiş hususi ve geçici bir harp değildir. Bir var olma ya da yok olma meselesidir. Harpte bazı milletler intikamını, bazıları zaferlerini, bazıları da cezalarını bulur. Osmanlı Devleti harpte muzaffer olarak hak ve intikamını, Ruslar ve müttefikleri ise cezalarını bulacaklardır.¹³⁰ Halide Edip (Adivar) de 11 Aralık tarihli *Tanin*'de "Halas Muharebesi" başlığı altında benzer görüşler dile getirmiştir. Ona göre çocukluğundan beri beklediği intikam ve kurtuluş günü artık gelmiştir.¹³¹ Tasvir-i Efkâr'ın yazarı Yunus Nadi ise harbin her fırsatta Osmanlı Devleti'nin hayatına kasteden Avrupa tahakkümünün kökünden kesilip atılmasına fırsat sağlayacağını, İslâm âleminin varlığını kurtarmak ve yükseltmek için savaşa atılmanın bir fariza hükmünü almış olduğunu yazmıştır.¹³²

Osmanlı kamuoyuna hakim olan savaş yanlısı hava pek çok hatıratta ifadesini bulmuştur. Galip Vardar'a göre; "*Herkes bu savaşa Osmanlı İmparatorluğu'nun iktidarda bulunan ittihatçı kabinesinin tasvibiyle girildiğini söylemekte müttefiklerdir. Hatta birçok kimseler bunda Talat, Enver ve Cemal Paşaların tesirinin daha büyük olduğunu iddia etmektedir. Yine bu vaziyeti dikkatle tetkik edenler, neticede en evvel bir kişiyi mesul saymaktadırlar. O da Harbiye Nazırı Enver Paşa'dır... Bu bir hakikat değildir. Hakikat, İttihat ve Terakki erkanının his itibarıyla Almanlara taraftar olmalarında, Balkan Harbi'nin hazin facialarının tesiri altında kalmalarında, Rusya'dan korkmalarında, İngiltere ve Fransa'ya asla güvenmemelerinde, para bulmak zorunda bulunmalarında ve nihayet bazı hadiselerin akıntısına kapılarak, onların da mütereddit kaldıkları Cihan Savaşı'na sürüklenmiş olmalarındadır.*"¹³³

Hüseyin Cahit Yalçın da Galip Vardar ile aynı kanaattedir. Osmanlı Devleti için savaşın hazin sonunu gördükten sonra savaşa girme kararını verenleri kabahatli görmek çok kolaydır. Ancak harpten evvelki günlerde savaşı bir felaket sayarak istemeyenlerin sayısı çok azdır. Yalçın'a göre aydın ve düşünen Türkiye'nin büyük bir bölümü, pek küçük bir ayrılıkla savaş taraftarıdır. Özellikle İttihat ve Terakki Genel Merkezi istisnasız bu

129 İ.İNÖNÜ, *Hatıralar*, s.153; Ali İhsan Sabis bu konuda şunları yazar; "İşte 1914 senesi yazında ordumuzda hizmet gören Alman zabıt ve generallerinin, Almanya'nın Fransa'yı çabuk yere sereceği hakkındaki resmi, hususi iddiaları ve propagandaları da, bazı kimselerin kafasında, Almanya'nın çabuk harbi kazanacağı ve Almanlarla ittifak ederek süratle harbe girmeliğimiz kanaatini hasıl ediyordu." (A.İ.Sabis, *Harp Hatıralarım I*, s.72.)

130 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, III/1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s.277-278.

131 Halide Edip şöyle yazar; "... Bunu ben ta çocukluğumdan beri evvela ırkımın bu kin ve intikam, bu halas ve hayat gününü müphem bir elemle sezmiş, sonra onu kendi senelerimle, fikrimle, kalbimle, bütün hayatımla beraber büyüterek yaşıyorum... İşte azim ve uzun bir hazırlıktan sonra yapacağımız bu halas muharebesini bugün yapmak için zaman önümüze bir fırsat açtı..." (Halide Edip (Adivar), "Halas Muharebesi", *Tanin*, 11 Aralık 1914.)

132 Yunus Nadi, "Hakiki Safha", *Tasvir-i Efkâr*, 2 Kasım 1914.

133 Galip Vardar-Samih Nazif Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde Dönemler*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1960, s. 253.

kanaattedir.¹³⁴ Cemiyet içinde harp taraftarı olmayanlara ise öfkeyle bakılmaktadır. Öyle ki Talat Paşa, Cavit Bey'in harp aleyhtarı olarak kabineden istifasından sonra, kendisine yakın koruma polisi vermek ihtiyacı hissetmiştir.¹³⁵

Mahmut Muhtar Paşa, İtilaf Devletleri'nin emellerinin kamuoyunca malum olduğu ve genel hissiyatın onların aleyhinde olduğunu söyler. İtilaf Devletleri'nin Balkan Harbi'nden itibaren Osmanlı Devleti aleyhinde izledikleri politikalar, gerçek niyetlerini belli etmiştir. Bu koşullarda Türkler de bütün ümitlerini kendilerini koruyabilecek ve her şeye kadir olduğunu düşündükleri Kayzer'e bağlamışlardır. Paşa, harpten sonra tarafsızlık yanlısı görünen çok kişinin esasında 1914'de harbe taraftar olduğunu da ekler.¹³⁶

Dönemin gazetecilerinden Ziya Şakir iki farklı İstanbul olduğunu aktarır. Birincisi hadiselerin sevk ve cereyanına sürüklenerek, hiçbir şey bilmeden ve hiçbir şey hissetmeden propagandacıların peşine takılan ve her vakayı “ -Yaşasın!” diye alkışlayan İstanbul'dur. Diğeri ise, akıl ve şuuruna sahip olan, her hareketin arkasında bir fayda ve zarar arayan, propaganda cereyanları ne kadar kuvvetli olursa olsun, hiçbir zaman o cereyana kapılmayarak daima idrak ve muhakemeye dayanan İstanbul'dur. Şakir'e göre, Almancılık cereyanı git gide güçlenmiş ve nihayetinde kamuoyuna hakim olmuştur; “*Birinci İstanbul coşmuştu. Beyoğlunun meçhul kaynaklarından taşan kuvvetli bir havaya tabi olarak, heyecan içinde Tanenberg zaferini alkışlıyordu. Daha dün, Rusların şarki Prusya'yı altüst etmesinden sebepsiz ve manasız heyecan duyarak: - Rus silindirinin tazyikine dayanılır mı hiç? diyenler, bu gün de general Hindenburg'un Tanenberg'de kazanmış olduğu parlak muvaffakiyet karşısında yine sebepsiz ve manasız heyecana kapılıyorlar: -Alman ordusunun süngülerine dağlar bile dayanamaz. Ruslar, mukavemet edebilir mi hiç? diye, mest oluyorlardı... Artık Alman zaferinin, bir an bile durmadan, bir silsile halinde devam edip gideceğine dair hararetli sözler iştiliyordu.*”¹³⁷

Ziya Şakir, İttihat ve Terakki kulüplerinde bu havanın hüküm sürdüğünü söyler. Bir kulüpte önüne bir harita açmış ve kendi savaş planını aktaran bir İttihatçının söyledikleri dönemin havasını anlamak açısından dikkate değer; “*Şurası Kafkas hududu... Şimdi buradan ileri atılacağız. Şöyle İran'ı atlayacağız. İkiye ayrılacağız. Sağ cenah kuvvetlerimiz, Afganistan'ı silip süpürecek, sol cenah kuvvetlerimiz Turan'a girecek... Turan istilası çarçabuk bitecek. Sonra kuvvetlerimiz birleşecek. Yıldırım süratiyle Himalaya dağlarından Hindistan'a inverecek.*”¹³⁸

Feroz Ahmad'a göre, Osmanlı Devleti'nin harbe girişi sırf Almanlar ile İttihat ve Terakki'nin savaş taraftarları arasındaki gizli bir anlaşmanın sonucu değildir. Ekseriyetle, İttihat ve Terakki'nin, Enver'in şahsında temsil eder hale geldiği milliyetçi hevesleriyle belirlenmiştir.¹³⁹ Harbe giriş sürecinde Sadrazam ve kabinenin bir kesiminden gelen

134 Hüseyin Cahit Yalçın, Siyasal Anılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s.219.

135 “Cemiyetin iç tarafında, adanmışlar ve coşkunlar çevresinde Cavit'e karşı o kadar şiddetli bir kızgınlık duygusu doğdu ki Talat, geceli gündüzlü Cavit'in evinde kalmak ve sokağa çıkışında ona arkadaşlık ederek korunmasına dikkat etmek üzere iri yarı bir polis memuru atamak gereğini duydu.” (H.C.Yalçın, Siyasal Anılar, s.297)

136 Mahmut Muhtar, Maziye Bir Nazar, s.117, 125.

137 Ziya Şakir, 1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik?, Çatı Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.269-270.

138 Ziya Şakir, 1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?, Muallim Fuat Gürcüyener Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul, 1944, s.70.

139 Feroz Ahmad, “Ottoman Armed Neutrality and Intervetion, August-November 1914”, Studies on Ottoman Diplomatic History 4, 1990, s.60.

tepkinin zayıf kalması bu şekilde açıklanabilir. Harpten çekinenler de dahil bütün Osmanlı yöneticileri, harbin düşledikleri bağımsızlığı ve itibarı kazanmak için tarihsel bir fırsat olduğunu hissetmiş gibidir.

SONUÇ

İmparatorluğu yok olmaya götüren bozgunundan sonra, Almanya ile beraber harbe girme sorumluluğu genel olarak İttihatçılara ve özel olarak Enver, Cemal ve Talat üçlüsüne yüklenmiştir. Karar verici makamlarda bulunan bu şahısların siyasî sorumluluğu inkar edilemez. Ancak sorumluluk sadece onlara mı aittir? Harbin başladığı döneme ait şahitlikler, yöneticilerin bu fikirlerinde yalnız olmadığını ortaya koymaktadır. Osmanlı kamuoyu II. Meşrutiyet'ten itibaren Türk Ocağı, Donanma Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti gibi milliyetçi örgütlerin etkisi altındadır. Balkan Harbi'yle beraber milliyetçi propaganda hız kazanmış ve etkisini artırmıştır. Balkan Harbi'nin neden olduğu felaketler, yitirilen topraklar, Osmanlı toplumunda gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında derin bir uçurum açmıştır. Nitekim Balkanların kaybedilmesiyle Osmanlı siyaseti iflas etmiş, Türkcülükten Turancılığa uzanan milliyetçi akımın önü açılmıştır. Bu iklimde faaliyet gösteren cemiyetler, sıkıyönetim ve seferberlik dönemlerinde uygulanan kontrol ve sansür rejiminin baskısına maruz kalmadan, hükümet desteğiyle faaliyetlerini yürütmüştür. Bu cemiyetler, yaptıkları yayınlar, tertipledikleri konferanslar ve dönem boyunca yapılan mitinglere verdikleri destekle Osmanlı kamuoyunun harp lehinde şekillenmesinde etkili olmuştur. İttihatçı yönetimin fikirleriyle uyuşmayan sivil toplum örgütlerine ise yaşam hakkı tanınmamıştır. Bu durum, seferberliğin ilanı ile uygulanmaya başlayan sıkı bir sansür rejimi ile zirveye çıkmıştır. Özellikle Ağustos-Kasım 1914 tarihleri arasında, Turancı-Panislamist söylemli yoğun bir savaş propagandası yürütülmüştür.

Balkan felaketiyle gelişme gösteren Turancı-Panislamist akım ve büyük harp ile başlayan yoğun propaganda, özellikle eğitilmiş genç kuşak üzerinde etkili olmuştur. Bu koşullarda, harp haklı, meşru ve gerekli görülmüştür. Osmanlı Devleti için harp, bir intikam ve istiklal harbi olacaktır. Harpten çekinenler de dahil Osmanlı yöneticilerinin ekseriyeti, harbin düşledikleri bağımsızlığı ve itibarı kazanmak için tarihsel bir fırsat olduğunu hissetmiş gibidir.

Nitekim bütün bu faktörlerin şekillendirdiği kamuoyu, Osmanlı Devleti'nin harbe giriş kararını olumlu karşılamıştır. Bu karara yönelik bir direnç oluştuğuna dair herhangi bir bulgu mevcut değildir. Osmanlı nüfusunun büyük kısmını oluşturan kırsal kesimin tepkisi tam olarak ortaya konulmasa bile en azından harbe giriş kararının bu kesimce pasif bir şekilde kabullenildiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar ve Tutanaklar

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi(2013), I, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul.

Gazeteler

İkdam

Cumhuriyet

Tasvir-i Efkâr

Tercüman-ı Hakikat

Tanin

Kitap-Makale

Adivar, Halide Edip(1955), Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri, İstanbul.

Aganoglu, H.Yıldırım(2001), Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makus Talihi Göç, Kum Saati Yayınları, İstanbul.

Ahmad, Feroz(2013), İttihat ve Terakki (1908-1914), Kaynak Yayınları, İstanbul.

.....(2013), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler, (Ed.Marian Kent), Alfa, İstanbul, , s.19-56.

.....(1985), “İttihat ve Terakki’nin Dış Politikası (1908-1919)”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi II, İletişim Yayınları, İstanbul, s.293-303.

.....(1966), “Great Britain’s Relations with the Young Turks, 1908-1914”, Middle Eastern Studies, II/4, , s.302-329.

.....(1990), “Ottoman Armed Neutrality and Intervention, August-November 1914”, Studies on Ottoman Diplomatic History, 4, s.41-69.

Ahmet Ağayef, “Goeben ve Breslau”, Tercüman-ı Hakikat, 12 Ağustos 1914.

Aksakal, Mustafa(2010), Harb-i Umumi Eşiğinde, Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Akşin, Sina(2011), Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Kitabevi, Ankara.

Apak, Rahmi(1988), Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Arıkan, Zeki(1989), “Balkan Savaşı ve Kamuoyu”, Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s.168-190.

Arslan, Esat(2010), “Goben ve Breslav’ın Alınmasının Perde Arkası, ABD’nin Yunanistan’a Verdiği İki Savaş Gemisi: Mississippi ve Idaho Dretnotları”, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, 16, s.67-88.

Aydemir, Şevket Süreyya(1967), Suyu Arayan Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Bayur, Yusuf Hikmet(1951), Türk İnkılap Tarihi, II/3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,.

.....(1983), Türk İnkılap Tarihi, III/1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Bağış, Ali İhsan(1999), “İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.45-54.

Baykara, Tuncer(1989), “Birinci Dünya Savaşı’na Girişin Psikolojik Sebepleri”, Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s.360-368.

Bengi, Hilmi(2015), “Birinci Dünya Savaşı’nın Başlangıcında Türk Basınının Yaklaşımı ve Haber Değerlendirme Biçimleri”, 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s.387-422

Beşikçi, Mehmet(2015), Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

I.Dünya Harbi ve Osmanlı Kamuoyu: Günlük ve Hatıralar Üzerinden Bir Değerlendirme

- Beyatlı, Yahya Kemal(1973), *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, Baha Matbaası, İstanbul.
- Cemal Paşa(2006), *Hatıralar*, (Yay. Haz.Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Çakmak, Fevzi(2011), *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik?*, (Yay.Haz.Ahmet Tetik), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Çolak, Mustafa(2006), *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Dayı, S.Esin Derinsu(2012), *"Türk Yurdu'nda Balkanlar ve Balkan Savaşları ile İlgili Haberler"*, Atatürk Dergisi, C/1, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, s.21-48.
- Deringil, Selim(1985), *"II. Abdülhamit'in Dış Politikası"*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi II, İletişim Yayınları, İstanbul, s.304-307.
- Earle, Edward Mead(2003), *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Erbuğ, Merih Baran(2007), *Kaybolan Yıllar, Mülazım Ahmet Hilmi'nin Sarıkamış-Sibirya-Afganistan Hatıraları ve Hayatı*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Erden, Ali Fuat(1949), *Paris'ten Tih Sahrasına*, Ulus Basımevi, Ankara.
- Güvenç, Serhat(2009), *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda Osmanlıların Dretnot Düşleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Hale, William(2003), *Türk Dış Politikası, 1774-2000*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Halide Edip (Adivar), *"Halas Muharebesi"*, Tanin, 11 Aralık 1914.
- Hall, Richard C. (2003), *Balkan Savaşları, 1912-1913, I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Hayta, Necdet(2015), *"I. Dünya Savaşı'na Giden Yolda 1908 Reval Mülakatı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri"*, 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s.17-36.
- Hobsbawn, Eric(2005), *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, Dost Kitabevi, Ankara.
- Hopkirk, Peter(1995), *İstanbul'un Doğusunda Bitemeyen Oyun*, Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, İstanbul.
- İnönü, İsmet(1985), *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi.
- Kannengieser, Hans(2015), *Çanakkale Cehenneminde 500 Alman*, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- Kapani, Münci(1989), *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Karabekir, Kazım(2001), *Türkiye'de ve Türk Ordusunda Almanlar*, Emre Yayınları, İstanbul.
- ..... (2011), *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Karal, Enver Ziya(1983), *Osmanlı Tarihi V*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- .....(1977), *Osmanlı Tarihi VII*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Karpat, Kemal(2012), *"Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Girişi"*, Türk Dış Politikası, Timaş Yayınları, İstanbul, s.99-160.

- Kılıç, Selami(2009), “*Alman İmparatorluğu’nun Kutsal Savaşı: ‘Cihat’ Mimarları, Söylem ve Girişimleri*”, On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu (20-22 Mayıs 2009) Bildirileri-I, Genkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, s.275-291.
- Kışlalı, Ahmet Taner (1987), *Siyaset Bilimi*, Ankara.
- Koloğlu, Orhan(1999), “*İttihat ve Terakki Partisi’nin Dış Politikası*”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.233-239.
- Köroğlu, Erol(2010), *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)*, Propagandadan Milli Kimlik İnşasına, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Köprülüzade Mehmet Fuat, “Müdafaa-i Milliye”, *Tasvir-i Efkâr*, 11 Şubat 1913.
- Kressentein, Friedrich Freiherr Kress von(2007), *Son Haçlı Seferi*, Kuma Gömülen İmparatorluk, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Küçük, Cevdet(2000), “*II. Abdülhamit’in Dış Politikası*”, II. Abdülhamit Dönemi Paneli II, İstanbul, s.132.
- Mahmut Muhtar(1999), *Maziye Bir Nazar*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Moreau, Odile(2010), *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu*, Askeri “Yeni Düzen”in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Mühlman, Carl(2009), *İmparatorluğun Sonu (1914)*, Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber(1987), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayın, İstanbul.
- ..... (2008), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfusu*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ..... (1985), “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Arap Milliyetçiliği*”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi IV, İletişim Yayınları, İstanbul, s.1032-1036.
- Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*(2013), I, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul.
- Özbek, Nadir(2004), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet (1876-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özçelik, Selahattin(2007), *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Pamuk, Şevket(2005), *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Polat, Nazım H.(1991), *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Rauf Orbay’ın Hatıraları (1914-1945) (2005), (Yay. Haz. Orhan Selim Kacaoğlu), Temel Yayınları, İstanbul.
- Reyhan, Cenk(2005), “*Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı 1878-1914*”, Belleten, LXIX/254, s.217-265.
- Sabis, Ali İhsan, *Balkan Harbinde Neden Mağlup Olduk?*, (Yay.Haz.Hasip Saygılı), İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Shaw, S.J.(2014), *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu*, Savaşa Giriş, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

I.Dünya Harbi ve Osmanlı Kamuoyu: Günlük ve Hatıralar Üzerinden Bir Değerlendirme

- Sondhaus, Lawrence(2003), “*Deniz Gücü ve Deniz Savaşları*”, Dretnot, Tank ve Uçak, Modern Çağda Savaş Sanatı (1815-2000), (Ed.Jeremy Black), Kitap Yayınevi, İstanbul, s.185-206.
- Sunata, İ. Hakkı(2008), Gelibolu’dan Kafkaslara I. Dünya Savaşı Anıları, (Yay. Haz. Kansu Şarman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Talat Paşa(2006), Hatıralarım ve Müdafaam, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Şenözen, Vasfi(2003), I. Dünya Savaşı Yılları ve Kafkas Cephesi Anıları, (Haz. Saro Dayan), Okuyan Us, İstanbul.
- Tonguç, Faik(1999), Birinci Dünya Savaşı’nda Bir Yedek Subayın Anıları, (Haz. Mürşit Balabanlılar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Zafer(1995), Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950), Milli İktisat-Milli Burjuvazi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ....., “*Cihan Harbi’nin Provası Balkan Harbi*”, Toplumsal Tarih, 104, (Ağustos-2002), s.44-51.
- Trumpener, Ulrich, “*Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu*”, Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler, (Ed.Marian Kent), Alfa, İstanbul, 2013, s.175-217.
- Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasal Partiler III, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989.
- .....(2011.), Türkiye’de Siyasal Partiler I, İkinci Meşrutiyet Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Turan, Mustafa(2015), “*I. Dünya Savaşı Öncesinde Avrupa Devletlerinin Siyaset Stratejileri ve Osmanlı Devleti*”, 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s.57-89.
- Türk, Fahri(2012), Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti, 1871-1914, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Uyar, Mesut-Erickson, Edward J. (2014), Osmanlı Askeri Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Vardar, Galip-Tansu, Samih Nazif(1960), İttihad ve Terakki İçinde Dönemler, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- Wallach, Jehuda L.(1985), Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Yalçın, Hüseyin Cahit(2000), Siyasal Anılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Yalman, Ahmet Emin(1997), Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim I, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul.
- Yasamee, F.A.K. (1999), “*Ottoman Diplomacy in the Era of Abdülhamit II (1878-1908)*”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 223-232.
- ....., “*Colmar Freiherr von der Goltz and the Rebirth of the Ottoman Empire*”, Diplomacy and Statecraft 9, (Temmuz-1998), s.91-128

Yılmaz, Veli (1993), 1'nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar, İstanbul.

Yunus Nadi, "*Hakiki Safha*", Tasvir-i Efkâr, 2 Kasım 1914.

Ziya Şakir(2007), 1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik?, Çatı Yayıncılık, İstanbul.

..... (1944), 1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?, Muallim Fuat Gürcüyener
Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul.